

Girit'in “Hakk ve Adl ile Cedîden Tahrîri”: 1705 Yılında Girit'te Yapılan Tahrirler ve Düzenlemeler

Nuri Adıyeke* - Ayşe Nükhet Adıyeke**

Öz

Osmanlı topraklarına geç bir tarihte katılan Girit Eyaleti'nde 1650 ve 1670 tarihlerinde iki kez genel tahrirler yapılmıştır. Fakat 18. yüzyılın başından itibaren İmparatorluk genelinde yaşanan sorunlar, adada yaşanan ekonomik problemler ve yeni düzenlemeler bu tarihte adada üçüncü kez yeni bir tahriri zorunlu kılmıştır. 1704 yılının sonlarında başlayan tahrir 1706 yılının Ocak ayında tamamlanmıştır. Bunun Girit'te yapılan son tahrir olduğu anlaşılmaktadır.

Ankara Tapu Kadastro Arşivi'nde bulunan üç defterin ilki Kandiye ve Estiya, ikincisi de Hanya ve Resmo sancakları mufassal defterleridir. Üçüncü defter ise kale ve müstahfizan defteridir.

1705 yılına tarihleyeceğimiz bu düzenlemelerle vergi organizasyonu bazı konularda 1670 düzenlemeleri gibi devam ettirilmiş bazı konularda 1650 düzenlemelerine geri dönmüştür. Toprağın, servetin kaynağı olduğu esasına dayalı organizasyonu esas alınmış, geniş özel mülkiyete müsaade eden haracı toprak uygulaması devam etmiştir. 18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı genelinde tumarların önemli ölçüde küçüldüğü ve tumar topraklarının padişah haslarına aktarıldığı görülmektedir. Nitekim Girit'te de böyle olmuş ve bu tahrirde çok sayıda köy “cedîd hass-ı hümayûn” olarak defterlere kaydolmuştur. Girit'e ait bu son tahrirde dönemin ruhuna uygun olarak dinsel bir üslup kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girit, tahrir, vergi, tumar, defter.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir/TÜRKİYE, nuri.adiyeke@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8577-2357

** Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, İzmir/TÜRKİYE, nukhetadiyeke@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6688-7737

Makale Gönderim Tarihi: 22.10.2018 - Makale Kabul Tarihi: 25.11.2019

Latest Land Registry of Crete in Accordance with Right and Justice: Land Registry and Regulations of 1705 in the Island of Crete

Abstract

In the province of Crete, which joined to the Ottoman lands in a late period, the land registry was made twice in 1650 and 1670. From the beginning of the 18th century onwards, however, the issues the Empire faced, the economic problems on the island and the new regulations made the third land registry necessary in the island of Crete. The third land registry, which began in late 1704, was completed in January 1706. It is clear that this is the last land registry in Crete.

The first of the three books in the Ankara Tapu Kadastro Archives is detailed land registry book of Candia and Sitia and the second one is detailed land registry book of Hania and Rethymno sanjaks. The third one is Book of Castle and Commanders of Fortress.

With these arrangements, which we will date to 1705, the tax organization has been continued in some issues as it was in 1670 regulations, and in some cases, the 1650 regulations reapplied. The organization based on the principle that the land is the source of wealth and tributary land system, which allows large private ownership were continued. From the beginning of the 18th century onwards, it can be seen that the size of Tımar lands in the Ottoman Empire had shrunk significantly and they were transferred to the sultans. Indeed, this was the case in Crete too and many villages were registered as new imperial demesne. Last land registry of Crete is written in a religious style in accordance with the spirit of the period.

Keywords: Crete, register, tax, tımar, book.

Girit adası Osmanlı topraklarına geç bir tarihte katıldı. Bu nedenle adadaki Osmanlı kurumsallaşması, genel sistemden farklı bir şekilde oluşturuldu.¹ Ne var ki bu farklılık sistemin tamamen dışında olmak anlamına da gelmiyordu. Nitekim

1 Bu konudaki tartışmalar için bkz: A. Nühket Adıyeke -Nuri Adıyeke, "Osmanlı Sistemi İçinde Girit Adası'nın Genel Çerçeveden Farklılıkları, Bu Farklılıkların Gerekçeleri ve Algılanış Biçimleri", *Yeni Türkiye Dergisi, (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I)*, sayı 66, (Mart-Haziran 2015), 1292-1297; Nuri Adıyeke, "Girit'in İslamizasyonu", *Yeni Türkiye Dergisi, (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I)*, sayı 66, (Mart-Haziran 2015), ss. 715-721.

1669 yılı sonbaharında Osmanlı topraklarına tamamıyla katılan Girit Adası, geleneksel bir uygulamaya tabi tutulmuş ve tahrir edilerek tapuya geçirilmiştir.

İnalçık, tahriri fethin bir tamamlayıcısı olarak kabul etmektedir.² Devlet bu sayımlar vasıtasıyla kendi hakimiyet ve otorite gücünü belgeleyebilmekte³ ve yeni fethedilen memleketlerde iktisadi, mali, idari ve askeri düzenin kurulması için bu aracı kullanmakta idi.⁴ Barkan'a göre, Osmanlı sayımlarında/tahrirlerinde üç belirleyici unsur vardır. Birincisi, merkezin istekleri ve imparatorluk nizamının ana prensipleri, ikincisi, mahalli örf ve adetler, üçüncüsü ise yeni ihtiyaçlardır.⁵ Bu çerçevede yeni ihtiyaçların hasıl olması ile tahrirlerin yenilendiği⁶ görülmektedir. Bu noktadan hareketle tahrirlerin yenilenmesinin periyodik bir takvime bağlanmadığı anlaşılmaktadır.

Yerel örf ve adetlerin yanı sıra kadimden olagelenin, Osmanlı'nın egemenlik tesisinde önemli bir referans olduğu açıktır. Örneğin Balkanlar'da, Balkan kökenli birçok deyim, vergi adı, ölçü birimi Osmanlı kanunnamelerinde yer almış ve bunlarla ilgili uygulamalar geçerli olmuştur.⁷ Bu, aynı zamanda yeni fethedilen bölgenin Osmanlı yönetimine girişini de bir ölçüde kolaylaştırıcı bir tutumdur. Dolayısıyla tahrirlerde ve bu tahrirler çerçevesinde yeniden oluşan Osmanlı kurumsallaşmasında, Osmanlı öncesi iktisadi yapının etkileri oldukça önemli görülmektedir.

Osmanlı'da tahrirlerin ne zamandan itibaren uygulandığı ve tahrir uygulamasından ne zaman vazgeçildiği tam olarak bilinmemektedir. Her ne kadar Barkan, tahrirlerin 17. yüzyıldan sonra başarılı bir şekilde devam etmediğini söylese de⁸ son zamanlarda yapılan çalışmalar, aşağıda tartışılacağı üzere, 18. yüzyılın

2 Halil İnalçık, "Osmanlı Fethin Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a*, (Der: Oktay Özel-Mehmet Öz), İmge Kitabevi, Ankara 2000, ss. 443-472.

3 Ömer Lütfi Barkan - Enver Meriçli, *Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988.

4 Barkan - Meriçli, *a.g.e.*, s. 4 ve s. 21. Genel olarak Osmanlı tahrirleri ile ilgili çok geniş bir literatür mevcuttur. Tahrirlerin genel incelenmesi ve bu literatürün tartışılması yazımızın dışında tutulmuştur.

5 Barkan - Meriçli, *a.g.e.*, s. 21.

6 Hangi durumlarda ihtiyaç hasıl olduğuna dair bkz: Erhan Afyoncu, "Osmanlı Devleti'nde Tahrir Sistemi", *Osmanlı*, c.6, (Edit: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 311-314.

7 Zeki Arıkan, "Tahrir Defterlerinde Geçen Deyimler", *Osmanlı Araştırmaları-The Journal of Ottoman Studies*, XVI, (1996), s. 3.

8 Barkan - Meriçli, *a.g.e.*, s. 6. Barkan bu düşünceye ek olarak 1590'lardan sonra genel sayımların yapılmadığını söylemektedir (*a.g.e.*, s. 62). Afyoncu, III. Murat devrinden sonra umumi tahrirlerin

ilk yarısında da eskisi kadar çok olmasa da tapu tahrirlerinin yapıldığını ortaya koymuştur.

Girit Adası'nın önemli iki şehri Hanya ve Resmo'nun alınmasından sonra 1647 yılında fethedilen yerlerin yazımının gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Vezir Mustafa Paşa'nın hizmetkarı Şaban Efendi Girit defterdarı tayin edilerek fethedilen yerlerin tahrir edilmesi için emir gelmiştir. Ancak Mustafa Paşa, ada henüz tamamen fethedilmediği için, tahriri uygun görmemiş ve ertelemiştir. Serdar Hüseyin Paşa'nın emri ile bir süre sonra sadece Hanya ve nahiyelerinin yazımına izin verilip tahrir edildiği söylene de⁹ bu sayımlara ait defterlere arşivlerde rastlanmamıştır.¹⁰

Yapıldığından emin olunan ilk sayım, Hanya ve Resmo şehirlerinin Osmanlı topraklarına katılmasından birkaç yıl sonra gerçekleştirilmiştir. Mart 1650 tarihli merkezden, Hanya Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya gönderilen bir ferman ile adadaki Osmanlı arazisinin tahriri istenmiş ve akabinde adanın Osmanlı idaresinde olan kısmında genel bir tahrir yapılmıştır.¹¹ Bu çerçevede bir mufassal, bir de icmal defteri düzenlenmiştir. 660 sayfalık mufassal defterin başında Hanya Kanunnamesi vardır¹² ve bu defter klasik Osmanlı tahrir geleneğini aynen yansıtmaktadır.¹³

yapılmayıp bu tarihten itibaren umar sistemine matuf tahrir geleneğinin terk edildiğini ancak yeni fethedilen yerler veya düşman işgaline girip çıkan yerlerde tahririn yapıldığını kabul etmektedir (a.g.m., s. 312). Hatice Oruç ise, umar sisteminin önemini kaybetmesiyle tahrir usulünün terk edildiğini ve vilayetlerde tahrirlerin yenilenmesinden vazgeçildiğini fakat yine de 17. ve 18. yüzyıllarda tahrirlerin yapıldığını söylemektedir. Hatice Oruç, "18. Yüzyıl Ortalarında Bir Sancak Tahriri: H.1154/M.1741 Tarihli Semendire Sancağı Tahriri", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi, Bildiriler*, c.2, Ankara, 2013, s. 682 vd.

9 Mustafa Naima, *Tarih-i Naima*, c. IV, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1280, s. 230.

10 Gülsoy, Naima'dan mülhem, bu sayımın yapıldığını kabul eder. Ersin Gülsoy, "Osmanlı Tahrir Geleneğinde Bir Değişim Örneği: Girit Eyaleti'nin 1650 ve 1670 Tarihli Sayımları", *Pax Ottomana Studies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, (Edit: Kemal Çiçek), Sota & Yeni Türkiye, Haarlem & Ankara, 2001, s. 185. Keza Tukin de bu tahririn Kaptan Paşa'nın ısrarı ile yapıldığını söylemektedir. Cemal Tukin, "Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları 1821 Yılına Kadar Girit", *Belleten*, C.IX, S.34, (1945), s. 196-197, dipnot 123. Balta ve Oğuz ise bu sayımın yapılmadığını kabul ederler. Evangelia Balta, Mustafa Oğuz, *Liva-i Resmo Tahrir Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2009, s. 3-4.

11 1650 tarihli bu sayımların yazılı olduğu defterler; BOA., TT. def. no: 820 Girit Mufassal Defteri ve no: 785 Girit İcmal Defteri.

12 1650 tarihli Hanya kanunnamesi metni için bkz: Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayını, İstanbul, 2004, s. 315-317.

13 Gülsoy, a.g.m., s. 186 vd.

Mufassal defterdeki kanunname, adada düzenlenen vergiler açıklanmıştır. Defterde önce eyaletteki padişah ve beylerbeyi hasları, sonra vakıf ve mülk araziler, son olarak da eyaletteki zaim ve sipahilerin dirlikleri kaydedilmiştir.¹⁴ 1650 yılında adanın tamamı Osmanlı idaresine henüz geçmemişti, dolayısıyla bu tarihte yapılan tahrirde sadece Hanya ve Resmo toprakları ile Kandiye'nin bazı bölgeleri kaydedilmiştir.

1669 yılının sonbaharında Kandiye de Osmanlı yönetimine girmiş, böylelikle artık adanın tamamı Osmanlı memleketi olmuştur. Kandiye fatihi Fazıl Ahmet Paşa, şehri ele geçirdikten sonra eyaletin merkezini buraya taşımış ve yeniçeri ocağı katiplerinden Defterdarzade Mehmet Efendi'yi tahrir emini tayin ederek adanın tamamının sayımının yapılmasını emretmiştir.¹⁵ Kopasi de, “*cezirenin fethini müteakip kaza be kaza, karye be karye ashab-ı emlakın isim ve şöhetini ve bunların taht-ı tassarrufunda bulunan emlak ve alınan vergileri yazan iki kata defter tanzim edilmiş*” olduğunu söylemektedir.¹⁶

1670 tarihli tahrir defterlerinden ilki Kandiye ve Estiye sancakları mufassal defteridir.¹⁷ Bu defterin başında Kandiye Kanunnamesi bulunmaktadır.¹⁸ İkinci defter ise Hanya ve Resmo sancaklarını kapsamaktadır.¹⁹ Bu defterin Resmo sancağı kısmı yayınlanmıştır.²⁰ Kopasi, bu defterin Girit'teki nüshasının 1882'den beri kayıp olduğunu, birinci defteri ise kendisinin incelediğini söylemektedir.²¹ Bu

14 Gülsoy, a.g.m., s. 187. vd.

15 Gülsoy, a.g.m., s. 190.

16 Andeya Kopasi, “3-Girit'in Ahval-i Umumiye ve Tarihiyesi”, *Mecmua-yı Ebu'z-Züya*, c.VII /65, 1315 (1897), s. 908, 909.

17 BOA. TT. def. no: 825. Molly Greene, tahrirleri karıştırarak bu defteri Kandiye'nin ilk defteri olarak düşünmüştür. Diğer iki sayım defterlerinin de 1117 (1706) yılında düzenlendiğini yazmaktadır. Molly Greene, *A Shared World (Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean)*, New Jersey, 2000, s. 53, dipnot. 35.

18 Bu kanunname metni için bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Zıvâ' Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1943, ss. 350-353; Nikolaos Stavrinidis, *Metafrasis Türkikon İstorkon Eggrafon, (Aforonton is tin İstoria tis Kritis)*, (1657-1672), c.I, Vikelea Dimotiki Vivliothiki, Herakleion, 1976, ss. 307-311; *Ierodikeio Irakliou Tritos Kōdikas (1669/73 ke 1750/67)*, Eleni Karancikou, Pınelopi Fotinou, (Editör: Elizabeth Zachariadou), Vikelea Dimotiki, Iraklio, 2003, ss. 127, 128 belge no: 247; Ersin Gülsoy, a.g.e., ss. 318-320.

19 BOA. TT. def. no: 822.

20 Balta - Oğuz, a.g.e. Bu kitap önce Yunanca yayımlanmış daha sonra yazarları tarafından Türkçeye çevrilmiştir. *Tō Otomaniko Klīmatlogio Tou Retimnou (Tapu Tahrir 822)*, Ekdosi - Metafrasi - Sholismos: Evangelia Balta- Mustafa Oğuz, Retimno, 2007.

21 Balta - Oğuz, a.g.e., s. 8. Kopasi bin kadar sayfadan oluşan bir tahrir defterini incelediğini

sayımlarda iki mufassal defter, bir icmal defteri,²² ayrıca bir cizye defteri,²³ bir de müsadere ve müzayede defteri²⁴ düzenlenmiştir. İcmal defterinde sayım özetlerinin yanı sıra çeşitli kalelere tayin edilen gönüllülerin işlemleri de bulunmaktadır.²⁵ Cizye defterinde de cizyeye muhatap olan herkes tek tek kaydedilmiştir.²⁶ Müsaderede ve müzayede defterinde ise, Girit'in tamamen fethinden sonra devletleştirilip satışa sunulan mülkler ve bu mülkleri satın alanlar ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır.²⁷

Gülsoy'a göre bu defterler, Osmanlı tahrir geleneği içerisindeki klasik yazımdan tamamen farklı bir üslupla karşımıza çıkmaktadır. Bunun en büyük sebebi de vergilendirme sisteminde önemli bir değişim olmasıdır. Bu tarihte divani vergiler kaldırılmış ve vergilendirmeye esas unsur arazi olmuştur. Daha önce vergiler ürün üzerinden alınırken, artık toprak üzerinden bir vergi düzenlemesi yapılmıştır.²⁸ Dolayısıyla tahrirde esas unsur artık ürün değil, topraktır. Tahrirde de servet ve vergi unsurunun temeli olan toprak esas alınmıştır. Nitekim 1670 tahrirlerinden birkaç sene sonra yapılan düzenlemede; “bundan akdem Girid cezâresi müceddeden tahrîr olundukda hâsûlâtı tahrîr olunub lâkin cezâre-i mezbûrenin arâzisi sebt olmamağla”²⁹ denilerek önceki tahririn ürün üzerinden yapılıp arazinin kayıt altına alınmadığını yönetim de teyit etmiştir. Tahririn bu şekilde yapılmasındaki sebep de vergi düzenlemelerinin sahibinin değil, toprağın statüsüne göre belirlenmiş olmasıdır.³⁰ Yine bu tahrir defterlerinde geliri haslar, mülkler ve vakıflara tahsis olunan birimler isimleriyle yazılmış, zeamet ve tmarlarda böyle bir detaylandırmaya gerek duyulmamıştır.³¹

soylemektedir ki Girit defterleri arasında buna yakın (962 varak) tek defter 825 numaralı defterdir.

22 BOA., TT. def. no: 801.

23 BOA., TT. def. no: 980. Bu defterin özeti için; Nikolaos Stavrinidis, *Metafrasis Turkikon İstoriakon Eggrafon, (Aforonton is tin İstoria tis Kritis)*, (1672-1694), c.II, Vikelea Dimotiki Vivliothiki, Herakleion, 1976, ss. 113-140.

24 BOA., TT. def. no: 789.

25 Geniş bilgi için bkz: Nuri Adıyeke, “Girit'te Askeri ve Toplumsal Bir Kurum: Yerli Yeniçeriler - Gönüllüyan Zümresi”, *XV Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, cilt 4, kısım 3, Ankara, 2010, s. 1611 vd.

26 Gülsoy, a.g.m., s. 195.

27 Geniş bilgi için bkz. Elias Kolovos, “An Ottoman Register of Venetian Candia: Continuity and Change”, *Hilâl, Studi Turchi e Ottomani*, (Venetians and Ottomans in the [Early] Modern Age), v. 6, 2018, ss. 75-84.

28 Gülsoy, a.g.m., s. 194, s. 196.

29 BOA., TT. def. no: 825, s. 8a.

30 Molly Greene, “An Islamic Experiment? Ottoman Land Policy on Crete”, *Mediterranean Historical Review*, 11, no.1, (1996), s. 76.

31 Geniş bilgi için bkz., Gülsoy, a.g.m., s. 191. vd.

Sadece toprak tasarruf edenlerin yazıldığı bu sayım çerçevesinde toprağın hukuki statüsünde çok önemli bir değişikliğin olduğu göze çarpmaktadır. 1650 düzenlemeleri ile örfi olan ada, haracı toprak statüsüne geçirilmiştir. Burada dikkati çeken husus, toprağı tasarruf eden kişi Müslüman dahi olsa toprak yine de haracı olarak kabul edilmektedir. Adada kısa bir süre içinde çok sayıda Gayrimüslim reayanın ihtida edip Müslüman olması, bu durumu değiştirmemiştir.³² Bir başka önemli husus da adada özel mülklerin söz konusu olmasıdır. Hububat üretiminin yapıldığı tarlalar ve diğer topraklar, Girit'teki tüm Osmanlı egemenliği süresince, Osmanlının başka bölgelerinde olmadığı kadar özel mülkiyete açık olmuştur.³³

1670 sayımları çerçevesinde, detaylarını aşağıda tartışacağımız bir takım vergi değişiklikleri yapılmıştır. Girit'te kurgulanan bu yeni sistem 18. yüzyılın başına kadar devam etmiş, 1704-1706 yıllarında (Hicri 1116-1117) adada yeni bir tahrir yapılarak, eyaletteki vergilerle ve tumar topraklarıyla ilgili yeni bir takım düzenlemelere gidilmiştir.

1704-1706 tarihlerinde Girit'te yapılan tahrire ait defterlerin tanıtımına geçmeden önce, bu defterlerin Tapu Tahrir Defteri olup olmadıklarını ve 18. yüzyıl tahrirlerini genel olarak tartışmak gerekir. Cem Behar'a göre:

“Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme süreci sona erdikten sonra klasik dönemde nispeten düzenli olarak tutulmaya çalışılan ve merkezi olarak muhafaza edilen Tapu Tahrir Defterleri işlevlerini yitirmiş ve artık tutulmaz olmuştur. Eski defterlerin güncelleştirilmesi işlemine de tedricen son verilmiştir. Tertib edilmiş en son defterler de on yedinci yüzyılın ortalarına aittir. Daha sonrası için birkaç tahrir defteri varsa da bunlar kesinlikle bir yüzyıl öncekiler kadar komple ve güvenilir değildir.”³⁴

Behar; iltizam sisteminin yaygınlaşması ile “*saymak ve yazmak*” işinin artık devlet işi olmaktan çıktığını ve adem-i merkezîyet çerçevesinde artık devletin vergi

32 Haracı arazide mükellef toprak olduğu için sahibinin İslamiyeti kabul etmesiyle toprağın statüsü değişmez. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I, MEB. Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 734, 735.

33 Gilles Veinstein - Yolande Balandé Triantafyllioui, “Les Inventaires Après Décès Ottomans de Crète”, *Probate Inventories A New Source for the Historical Study of Wealth Material Culture and Agricultural Development*, A.A.G. Bijdragen No: 23 Wageningen. Afdeling Agrarische Geschiedenis Landboowhogeschool, 1980, s. 191 vd.; A. Nühket Adıyeke, “XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zammi Davaları”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, (Edit: Kemal Çiçek), Sota-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara, 2001, s. 77 vd.

34 Cem Behar, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Derleyen: Halil İnalcık- Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara, 2000, s. 67.

mükelleflerini tek tek bilme ihtiyacını duymadığını söyler.³⁵ Keza Oktay Özel de tapu tahrir defterlerinin “...klasik dönemin bir ürünü olduğunu ve esas itibarıyla 16. yüzyıl sonlarında ortadan kalktığını” söylemektedir.³⁶ Mustafa Öztürk ise 17. yüzyıldan itibaren değişen iktisadi ve mali uygulamalar çerçevesinde klasik tahrir geleneğinin terk edilip yerine yeni bir tahrir geleneğinin oluşturulduğunu belirterek, “*yoksa bazı ilim adamlarının zannettiği gibi tahrir geleneği tamamen terk edilmedi*” demektedir.³⁷ Ancak bu tarihlerden itibaren yazmak ve saymak işinin devlet işi olmaktan çıktığı ve devletin vergi mükelleflerini tek tek bilme ihtiyacından ayrıldığı teorisi, kabul edilebilir bir teori değildir. İncelediğimiz 18. yüzyıl tahrir ve aynı yüzyıla ait cizye defterleri, böyle olmadığını göstermektedir. Özellikle 19. yüzyılda yapılan *Temettuat* tahrirleri, devletin bireyin muhataplığını eskisi gibi devam ettirdiğini açıkça göstermektedir.³⁸ Dolayısıyla merkezi otoritenin yeni bir tahrir yöntemi aracılığıyla verileri güncellediği hususunda biz de Öztürk gibi düşünmekteyiz.

18. yüzyıl Osmanlı sayımlarında hakim olan tahrir biçimi *avarız tahrirleridir*.³⁹ Avarız vergisi esasına dayalı olan bu tahrirler klasik tapu tahrirlerinden oldukça farklıdır. Bu tahrirlerde esas olan, avarız hanelerinin tespitidir. Avarız vergileri, *an cemaatin* tarh edilen ve toplanan vergilerdir. Bu çerçevede defterlerde kaç gerçek hanenin, bir avarız hanesi oluşturduğu ve bu esaslı kayıtlar açıkça yazılıyordu. Bu yazımlarda gerek defterde gerekse tahrirle ilgili yazışmalarda yazımın avarız yazımı olduğu açıkça vurgulanıyordu. Nitekim 12 Haziran 1704 tarihli bir belgede Bigadiç kadısı Ali Efendi, kaza halkının bir şikayeti olduğunu merkeze bildirmiştir. Reaya elli beş seneden fazladır kazanın tahrir edilmediğini bildirmekte ve bu arada *avarız* hanelerinde önemli bir azalma olduğundan şikayet etmektedir. Bu durumun halkı perişan ettiğinden yakınılmaktadır. Halkın talebi, yeni bir tahrir yapılarak vergilerin tekrar düzenlenmesidir.⁴⁰ Bigadiç kazasında yeni bir tahrir ya-

35 Behar, aynı yer.

36 Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (Derleyen: Halil İnalıc-Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara, 2000, s. 35.

37 Mustafa Öztürk, “1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM*, sayı 8, 1997, s. 251.

38 Temettuat defterlerinin bir kısmında insanların resimleri bile tarif edilmiştir. Temettuat sayımları hakkında genel olarak bkz: Nuri Adıyeke, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM*, sayı 11, (2000), ss. 769-825.

39 Avarız tahrirleri için Bkz: Özel, a.g.m.

40 BOA., A.E. SAMD III., no: 00118.11610.1.

pılıp yapılmadığını bilemiyoruz ama burada adı geçen tahririn açıkça bir avarız tahriri olduğu anlaşılmaktadır.

18. yüzyılın başlarında sadece avarız sayımlarının değil farklı tahrirlerin de yapıldığı görülmektedir. Bu sayımların avarız sayımı mı yoksa geleneksel tapu tahriri sayımları mı olduğu konusunda bilgimiz yoktur. Örneğin Girit tahriri ile aynı zaman dilimine ait (1704-1706 yılları) Karesi livası Biga kazası,⁴¹ Hurpeşte kazası⁴² ve Batum sancağı⁴³ tahrirlerini bu şekilde düşünebiliriz.

Bostan, 17. yüzyıldan Tanzimat'a kadar *Girit*, Uyvar, Mora ve Gence gibi yeni fethedilen yerlerde, klasik tahrirlerin yapıldığına vurgu yapmaktadır.⁴⁴ Bu listeye Girit Adası ile farklı paralellikler kurabileceğimiz Sakız, Midilli ve Nakşa adalarını da eklememiz gerekir.⁴⁵ Mora bölgesinin 1715 savaşı sonrasında tekrar Osmanlı topraklarına katılması çerçevesinde 1716 yılında burada bir tapu tahriri yapılmıştır.⁴⁶ 1719 yılında da Sakız'da bir tahrir yapıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁷ Keza 1708 tarihinde Midilli'de yapılan sayımların⁴⁸ ve düzenlemelerin 1704-1706 Girit tahririyle büyük benzerlikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde 18. yüzyılda Nakşa Adası'nda 1708 yılında ve 1720 yılında iki kez genel tahrir yapılmıştır.⁴⁹ Benzer şekilde reayanın isteği ile 1711 yılında Rodos'ta, 1719 yılında da Para Adası'nda tahrirler yapılmıştır.⁵⁰ Bu geleneksel tapu tahrirlerin çok daha geç tarihlere kadar devam ettiği görülmüştür. Nitekim Hatice Oruç'un tanıttığı 1741 tarihli

41 BOA., A. {DFE., d. no: 211.

42 BOA., A. {DFE., d. no: 215.

43 BOA., Mufassal Defter, TT. d. no: 1138; İcmal Defter, TT. d. no: 1140.

44 M. Hanefi Bostan, "XVII. Yüzyıl Avarız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfus ve Etnik Yapısı", *XIV. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, II. Cilt I. Kısım, Ankara, 2005, s. 413.

45 Keza Greene; Mora, Kiklat ve Girit defterlerinin aynı tip defterler olduğunu söylemektedir. a.g.m., s. 72.

46 Bu tahrir ve değerlendirilmesi için bkz: *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece (The Southwestern Morea in the 18th Century)*, Fariba Zarinebaf - John Bennet and Jack L. Davis, American School of Classical Studies at Athens, 2005; Bu tahrir çerçevesinde düzenlenen kanunname için; Barkan, *Kanunlar*, ss. 326-332.

47 1720 tarihli Sakız Kanunnamesi'nde; "... geçen sene cezire-i merkume tahrir olundukda..." yazmaktadır. Barkan, *Kanunlar*, s. 346; kanunname metni, ss. 346-348.

48 Barkan, *Kanunlar*, s. 334; 1709 tarihli Midilli Kanunnamesi için; Barkan, *Kanunlar*, ss. 332-338.

49 Yasemin Demircan, "1720 Tarihli Tahrir Defterlerine Göre Nakşa Adası'nda Yapılan Düzenlemeler ve Reâyânın Durumu", *Belleten*, c. LXXIII, sayı 268, (2009), s. 675.

50 *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, (Edit: Cevdet Küçük), SAEMK Yayını, Ankara, 2001, s. 39, 40.

Semendire tahriri ve defterleri bu konuda oldukça önem arz etmektedir ve oldukça geç tarihlidir.⁵¹ Açıkça görülmektedir ki, Osmanlı topraklarında 18. yüzyılın ortalarına kadar tapu tahrirleri devam edip gitmiştir. İncelediğimiz Girit tahriri de bu çerçevede Osmanlı'nın son tapu tahrirleri örneklerindedir. Son olarak şunu da eklememiz gerekir ki, Girit Eyaleti'nde, tekalif-i örfiye alınmadığı gibi avarız vergilerinin alındığına dair herhangi bir veri de bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu tahriri avarız sayımı olarak nitelemek hiçbir şekilde mümkün değildir.

Girit'te böyle bir tahrire niçin ihtiyaç duyulduğu, tahririn kanunnamesinde açıklanmaktadır. Girit adasının fethedilmesinden sonra bir tahrir yapıldığı ve bu tahrirde haracın 1/5 (*mine'l-hums*) olarak düzenlendiği belirtilmektedir. Fakat ada toprağının büyük bir kısmının dağlık olması çerçevesinde bu vergi reayaya fazla gelmiştir. H. 1083 [1672-1673] tarihinde ada vergisi 1/7 (*mine's-sûb*) olmak üzere yeniden düzenlendi. Ne var ki bu işlem, Defterhane-yi Amire'de tashih edildiği halde, mahallinde havass-ı hümayun emvali iradına bu şekilde işlenmemiş ve bu çerçevede ciddi sorunlar ortaya çıkmıştı. Bazı seneler havass-ı hümayun tahsillerinde problemler yaşanıyor, eksik kalan gelirler için yerel görevliler açığı kapatmak amacıyla reayadan fazla vergi alıyorlardı.

Bunun yanı sıra son tahrirden beri bağlarda çeşitli değişimler yaşanmakta, sökülün veya harap olan bağların yanı sıra, yeni dikilen bağların varlığı biliniyordu. Kanunname, bu durumu reyanın şikayetlerine yol açtığı belirtilmiştir. Buna ek olarak, Girit hazinesine tabi mukataaların yıllık geliri muayyen olan masrafını karşılayamadığı için, birkaç seneden beri taksitler düzenli olarak ödenemiyordu. Bunun önüne geçilmesi ve hazineye zarar verilmemesi amacıyla yeniden, evkaf, zeamet, tımar ve havass-ı hümayun reayalarının tahririnin gerekliliği belirtiliyordu. Bu çerçevede, adada yaşayan *cizyegüzar reyanın* da tahrir ve defter olunması emrediliyordu.⁵²

Mustafa Öztürk, bu dönemde yeri ve zamanı geldikçe, ihtiyaç duyuldukları genel sayımların yanı sıra, lüzum görülen hususlar için de tahrirlerin yapılmasının yerel yöneticilerden istendiğini ifade etmektedir.⁵³ Nitekim Girit'te de resm-i

51 Hatice Oruç, "18. Yüzyıl Ortalarında Bir Sancak Tahriri: H.1154/M.1741 Tarihli Semendire Sancağı Tahriri", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi, Bildiriler*, c.2, Ankara, 2013, ss. 681-688.

52 BOA., C. ML. no: 00612-25248-001. Bu belgedeki bazı ayrıntılara dikkatimizi çeken Sayın Mehmet Genç'e teşekkür ederiz.

53 Öztürk, a.g.m., s. 252.

ganem, dut ve en önemlisi de bağlar ile ilgili sayımların ayrıca düzenlendiği görülmektedir. Fethinden sonra (1670 düzenlemeleri ile), adada koyun vergisi toplanmıyordu. 17. yüzyılın sonlarında ada halkında resm-i ganem alınmasına karar verildi. Fakat ne hayvan sayısı ne de verginin uygulanışı konusunda herhangi bir bilgi yoktu. H. 1110 (M. 1698-1699) senesinde adadaki koyun, keçi sayısının tam bilinemediği ve bunların vergilerinde problemler yaşandığı tespit edilmesiyle, hayvan sayımları için bir takım girişimlerde bulunuldu.⁵⁴ Ne var ki bu iş bir müddet tavsamış ve nihayet 24 Eylül 1704 tarihli Resmo yöneticilerine gönderilen emirname ile sancaktaki Müslüman, Gayrimüslim, asker istisna edilmeden herkesin, elindeki bütün koyun ve keçilerin tahrir edilmesi istenmiştir. Nitekim yukarıdaki emirnameden bir hafta sonraya tarihlenen tahrirlerle ilgili belgede, "...*cezîre-i mez-bûrede vâki âsiyab tasarruf eden ve koyun ve kovan sahibi olanlar asla rûsûm nâmına bir şey vermediklerinden onların dahi mukataât-ı miri reâyasına kıyas ile cümle marifetiyle rûsumâtı gereği gibi vaz' olunub deftere kayd ve tahrîr...*" edilmesi emredilmiştir.⁵⁵ Ayrıca bu belgeden kovan resmi ve adet-i ağnamın miri araziye bağlı olduğu, ama siyasi iradenin bu bağı pekala koparabildiği de anlaşılmaktadır.

Yapılan tahrir çerçevesinde hazırlanan genel kanunnamede bu hususa dair, "...*ahâli-i cezîre yedlerinde mevcûd olan ağnam be her sene addolunub muktezâ-yı şer' üzere...*" resm-i gamen düzenlendiği belirtildi. Bu düzenlemelere göre 40 baş hayvanı olandan 1; 121 başa kadar hayvanı olandan 2; 300 hayvanı olandan 3; 400 ve üstü her yüz hayvan için de birer hayvan veya bunun bedeli alınması kararlaştırıldı. Gayrimüslim reayadan da bunun iki katı alınması esası getirildi.⁵⁶ Tarihçi Raşid'in belirttiğine göre, bu vergi senelik 373.000 akçe idi.⁵⁷ Girit Ceziresi adet-i ağnam mukataasının bir müddet sonra sistemli bir hale geldiği ve 1733 yılında Mehmed Tahir Bey'e malikâne olarak verildiği görülmektedir.⁵⁸

Tapu tahrirleriyle doğrudan ilişkili olan problem bağların tahriri meselesi idi. Yukarıda da açıklandığı üzere bu problem aslında 1705 yılında genel tahrirlerin yapılması için de önemli bir gerekçe oluşturdu. Bağlarla ilgi yaşanan problemler ve çözüm arayışları 1691 yılından itibaren dillendirilir olmuştur. Girit reayasının divan-ı hümayuna sunduğu arzuhalde birkaç konuda yakınıldığı görülmektedir.

54 RŞS., no: 415, ss. 130-136.

55 BOA., C. ML. no: 00612.25248.001.

56 RŞS., no: 55, s. 14.

57 Mehmed Raşid, *Tarih-i Raşid*, c. III, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1282, s. 138.

58 Resmo Belediye Arşivi, Bulgaristan'dan Gelen Evrak, dosya no: 4, evrak no: 564-565.

Bunlardan biri, vergi görevlilerinin öşrü harman zamanı olan Ağustos'tan önce ve deftere göre, düzgünce ölçerek değil tahminen ve zamansız almaları idi. Bu durumda köylü vergisini “*bi't-tamam*” verdikten bir müddet sonra, görevliler “*zayiat*” namıyla tekrar vergi istiyorlardı. Harap ve verimsiz bağlardan da zorla normal dönüm vergisi alındığı başkaca bir şikayet konusuydu. Reayamın talebi, verginin Ağustos'ta ve hakkaniyet üzere alınması, zayiat akçesi diye başka bir verginin istenmemesi, harap bağlardan resm-i zemin talep edilmemesi idi.⁵⁹ Yapılan düzenlemelerle şikayetlere konu olan suüstimallerin önlenmesi emredildi. Paralel şekilde zayiat akçesi alınımının yasaklandığı, miri ambara getirilen her türlü üründen alınan birer paranın da kaldırıldığı bildirildi. Bu çerçevede harap bağlardan vergi alınmaması, sağlam bağlardan da 1/7 öşür, dönüm başına da 80 akçe dönüm vergisi alınmasına karar verildi.⁶⁰ Bu verginin Milapotamo'da 82 akçe olduğu anlaşılmaktadır.⁶¹ Bu düzenleme vergi şekillenmesini kısmen halletmiş, ancak mahsuldar bağ, mahsulsüz bağ problemini çözememişti. Bunun için bağların tahriri işine başlandı. Örneğin, 1694 Ekiminden itibaren Amari ve Ayo Vasil nahiyelerinde havass-ı hümayun karyelerindeki bağ, bağçe ve bostanların mamur ve ceditleri ve harap olanların sahipleri ismiyle tahrir edilip, hazırlanan defterin defterhaneye gönderilmesi için Nasuhzade Ahmed ve Mehmed Saioğlu resmen memur edilmişlerdi.⁶² Bu yazım işinin sancağın tümüne yayıldığını söyleyebiliriz.⁶³ 1690'lı yıllarda yaşanan bağlarla ilgili problemlerin 1705 tarihli son tahrir ile düzene girdiğini düşünmek mümkün görünmektedir.

Tahrir ihtiyacının vergi düzenlenmelerinden kaynaklanan bir diğer sebebi ise tımar sisteminde yaşanan problemlerdir. 2 Ekim 1704 tarihli belgeden bu süreci takip etmek mümkündür. Belgeye göre; Kandiye, Hanya, Resmo, Kisamo ve Yerapetra kalelerinde tımar sahibi gönüllüyan-ı yesar ve yemin, azaban-ı yesar ve yemin askerleri ve ayrıca Girit divanında çavuş olanların, lazım olduklarında işe yaramayıp hizmet edemedikleri tespit edilmiştir. Üstelik bunların bir kısmının birden fazla tımar tuttıkları da anlaşılmaktadır. Bu durumda olanların, tımarlarının ilga edilmesi kararlaştırılmıştır. Uygulanan yeni düzenleme ile bunların görevleri devam etmiş, ancak ulufeli hale getirilmiştir. Yeni düzenleme çerçevesinde Girit

59 RŞS., no: 416, ss. 76, 78, 91.

60 RŞS., no: 416, ss. 76, 78.

61 RŞS., no: 416, s. 12.

62 RŞS., no: 58, s. 75.

63 Çeşitli örnekler için, RŞS., no: 3110, ss. 45-49 arası.

hazinesinden zabitan ve kethüdalarına yevmiye kırkar, ser bölüklerine on sekizer, bayraktar çavuş ve katiplerine on yedişer akçe ve sair neferatın her birine on beşer akçe ulufe verilmesi kararlaştırıldı. Ağaların tuttıkları zeametler üzerlerinde bırakıldı. Bu organizasyonla ilga edilen tumarların da havass-ı hümayuna tahsis olunması kararlaştırılmıştı.⁶⁴ Anlaşılan tumar sistemi, devletin mali dengesini bozduğunda kolayca feda edilip terk edilebilir hale gelmişti.

18. yüzyıldaki yeni tahrirlerin bir özelliği merkezden il yazıcılarının gönderilmemesi, bu görevin taşradaki yöneticilere havale edilmesidir.⁶⁵ Girit'te de Girit valisi ve Kandiye fatihi vezir-i azam Fazıl Ahmed Paşa'nın biraderi Mustafa Paşa'nın oğlu Numan Paşa'ya, Dergah-ı Âli kapıcıbaşlarından İbrahim Ağa vasıtasıyla “*cezîre-i merkûme ahâlisinden bir ferde ta'addi ve gadr olunmamak üzere hakk ve adl ile cedâden tahrîri*” için ferman-ı şerif gönderildi. Gönderilen emr-i şerifte Numan Paşa'nın yanı sıra ada kadılarına, defterdarına ve muhasebeci ve ruznamçecisine ve mukabelecisine hitaben, bu kişilerin de aday tahrir işi ile görevlendirilen Numan Paşa'ya yardım etmeleri emrediliyordu.⁶⁶

1704 yılı Aralık ayında defter eminine gönderilen yazıda; tahrir edilecek Girit Adası mufassal tahrir defterinin bir suretinin adada, bir suretinin de defterhane-yi amireye gönderilerek merkezde korunması isteniyordu. Bu işin acilen ancak hiçbir şekilde hataya yer verilmeden yapılması, yanlışlıkla bir harf bile noksan ve fazla yazılmamasına ihtimam gösterilmesi emrediliyordu. Yazıcıların sorması gereken hususlar olursa, Girit valisi Numan Paşa'nın divan katiplerinin bilgisine başvurmaları isteniyordu.⁶⁷

1704 - 1706 yılları arasında tüm adanın tahrir edildiği anlaşılıyor.⁶⁸ Ankara Tapu Kadastro Arşivi'nde Girit'e ait 1704-1706 tarihli 3 adet defter bulunmaktadır. (Bundan sonra 1705 tahriri olarak anılacaktır.) Birinci defter Hanya ve Resmo defteridir.⁶⁹ Defterin kapağında “*Defter-i Mufassal-ı Hanya*” kaydı vardır. 330 varak-

64 BOA., C. ML. no: 00612-25248-001.

65 Öztürk, a.g.m., s. 252.

66 TKA., (Tapu Kadastro Arşivi) Eski no: 489, yeni no: 1. Kanunname; Kopasi agm. s. 909; Ayrıca *Tarih-i Raşid*, s. 137.

67 BOA., AE. SAMD-III, no: 00126-12419-001. 12 Şaban sene [1]116, (M. 10 Aralık 1704)

68 Kopasi bu yeni tahririn “... fetihten otuz yedi sene sonra yani bin yedi yüz altı sene-i miladiyesinde...” tertip olduğunu söyler. a.g.m., s. 910

69 TKA., Eski no: 489, yeni no: 1.

tan oluşan defterin başında iki sayfalık kanunname yer alır. (v.1b-2a)⁷⁰ Kanunnameden sonra gösterişli bir tuğra vardır (v.3a) ve v. 3b'den itibaren yazım kayıtları başlamaktadır. Defterin v.3b ile v.136b arası Hanya sancağı kayıtlarıdır. Kayıtlı ilk yerleşim, “*hass-ı hümayûn*” olan nefs-i Hanya’dır.⁷¹ Varak 137b den itibaren Resmo sancağı kayıtları başlamaktadır. Resmo merkezi de tıpkı 1670 tahririnde olduğu gibi⁷² Sultan İbrahim Camisi vakfi olarak kaydedilmiştir. İkinci defter ise Kandiye defteridir.⁷³ Defterin başında “*Liva-i Defter-i Mufassal-ı Kandiya*” kaydı vardır. Başında sadece tuğra olan bu defter 342 varaktır. Defterin başında ve sonunda oldukça güzel ebru vardır. Kanunnamenin, sancağın merkezi olarak kabul edilen Kandiye defterinde değil de Hanya defterinde olması, ilk tahrirdeki uygulamaya dönüldüğünü göstermesi açısından ilginç bir husustur. Kandiye merkezi de, Hanya merkezi gibi havass-ı hümayundur.

Tahrirlerin tarihsel gelişimi açısından şehir merkezleri ilginç bir özellik göstermektedir. 1650 tahririnde Hanya kenti yazılırken reaya mahalle esasına göre yazılmıştır.⁷⁴ Dolayısıyla bu tarihte kentin mahalle isimleri ve büyüklükleri tespit edilebilmektedir. 1670 ve 1705 tahririnde bu uygulamadan vazgeçilmiş ve şehir merkezleri “nefs-i ...” denilerek tek başlık altında yazılmıştır. Kent merkezlerini ilgilendiren bir diğer husus da vakıflarla ilgili kayıtlardır. 1650 tahririnde vakıfların Hanya merkezindeki dükkan, mağaza, hane gibi binaları tek tek tarif edilmiştir.⁷⁵ Diğer tahrirlerde böyle bir durum söz konusu değildir.

Hanya Mufassal ve Kandiye Mufassal defterlerinin her ikisinde yazım şekli de aynıdır. Önce köyün veya yerleşimin ismi ve nereye tabi olduğu yazılmıştır. Bu bilginin üstüne yerleşimin hangi statüde veya kimin tasarrufunda olduğu yazılmıştır. “*Hass-ı hümayûn*” veya “*cedid hass-ı hümayûn*” en fazla rastlanan kayıttır. Bunun yanı sıra daha az sayıda Hanya ve Kandiye yöneticilerine tahsis edilmiş haslar veya temlikler⁷⁶ kayıtlıdır. Hasların yanı sıra muhtelif vakıflara tahsisli köyler de

70 Bu kanunname baştaki Arapça dua kısmı çıkarılarak Ömer Lütü Barkan tarafından yayınlanmıştır. *Kanunlar*, ss. 353-354.

71 Nefs-i Hanya, 1670 sayımında da hass-ı hümayundur. BOA., TT. def. no: 822, s. 2.

72 BOA., TT. def. no: 822, s. 330 vd.

73 TKA., Eski no: 488, yeni no: 4.

74 BOA., TT., def. no: 820, s. 36 vd. Diğer şehirler için böyle bir uygulamaya gidilmemiştir.

75 BOA., TT., def. no: 820. Sultan İbrahim Camisi (Hünkar Camisi) vakfi gayri menkulleri (ss. 134-137), Yusuf Paşa vakfi gayri menkulleri (ss. 138-141), Musa Paşa Camisi vakfi gayri menkulleri (ss. 142-145).

76 Bu temlik köyleri hakkında; Nuri Adıyeke, “Fatih Paşalar’ın Kendilerine Armağanı: Osmanlı

bulunmaktadır. Az sayıdaki köyde ise hiçbir açıklama bulunmamaktadır. Yerleşimin ismi ve statüsü tanımlandıktan sonra bu bilgilerin altında haneler, dört sütun halinde oldukça düzenli bir şekilde kaydedilmiştir. Önce Müslüman hane reisleri, “*der tasarruf-ı...*” şeklinde ardından Hıristiyan hane reisleri “*der yed-i...*” şeklinde yazılmıştır. Müslümanlar içinde; müftü, beşe, çorbacı, imam gibi devlet görevlileri oldukça fazladır. İlgi çekici bir şekilde Müslümanlar için de “*...veled-i...*” ibaresi kullanıldığı görülmektedir. Hane reisinin isminden sonra bu kişinin elinde olan tarla, bağ, bahçe, bostan *cerib* olarak⁷⁷ yazılmıştır. Tarlalar, verimli (*ala*) ve az verimli (*mutavassıt*) olarak iki ayrı kategoride yazılmıştır. Bağ ve bahçede böyle bir ayırma gidilmemiştir. Bu verilerin ardından, zeytin başta olmak üzere kişilerin tasarrufundaki ağaçlar yazılmıştır. Zeytin ve dut ağaçları açıkça yazılmış diğer ağaçlar da “eşcar-ı müsmire” denilerek tek kalemde gösterilmiştir. Yerleşimdeki üretici nüfus yazıldıktan sonra, en altta bütün yerleşime ait tarla, bağ, bostan toplam olarak yazılmıştır. Bu toplama boş bırakılan *hali araziler* de eklenmiş, ardından ağaç sayılarının toplamları kaydedilmiştir. En altta da bu toprak ve ağaç sayıları tekrarlanarak tarh edilen vergiler yazılmış; bu vergilerle ilgili şerh var ise kaydedilerek yerleşim sonlandırılmış ve yeni bir yerleşim kaydına geçilmiştir.

1705 sayımı defterlerinde önceki defterlerden farklı bir uygulama; eski defterlerde ayrı yazılmış olan ilişkili köylerin birçok kez birlikte yazılmasıdır. Örneğin; Hanya'ya bağlı Keramya köyü Aşağı ve Yukarı (*Epano, Kato*) *Keramya ve maa meto-han* (çiftlikleri) toplu halde tek yekün ile yazılmıştır.⁷⁸

Birinci defterde, 80b-82b varak arasındaki İsfakiye kayıtları genel yazımdan tamamen farklıdır. “*Vakf-ı Haremeynü's-Şerifeyn*” kaydı altındaki 11 tane köyün yazımında servet hiç yazılmamış, sadece kişilerin isimleri yer almıştır. Servetin Haremeyn evkafına ait olduğu düşünülürse, bu şekildeki yazımın amacı anlaşılabilir. On bir köyün altında sadece tek yekün vardır.⁷⁹

Girit'te Temlik/Mülk Köyler”, *Hilâl, Studi Turchi e Ottomani*, (Venetians and Ottomans in the [Early] Modern Age), v. 6, 2018, ss. 97-110.

77 Cerib, bir dönümden biraz daha az bir alanı (958 metrekare) ifade etmektedir. Walter Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev: Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1990, s. 81.

78 TKA., Eski no: 489, yeni no:1, ss. 29a-35a.

79 Bu kayıtlar ve bu vakıf organizasyonu için bkz: Simon R. F. Price - Oliver Rackham - Machiel Kiel and Lucia Nixon, “Sphakia and Ottoman Census Records: a Vakıf and Its Agricultural Production”, *Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840, Halcyon Days in Crete VI*, (Edited By: Antonis Anastasopoulos), Crete Universty Press, Rethymno, 2008, ss. 69-99.

1705 tahririnde birinci ve ikinci defterler birbirlerini tamamlayan defterlerdir. Örneğin birinci defterde kanunname vardır ve bu kanunname bütün eyaletin kanunnamesidir. İkinci deftere tekrar kaydedilmemiştir. Keza ikinci defterin başındaki bir kaydın (v.1a) diğer defter için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıta; “*iş bu defter-i tahrîr-i cedîd cezîre-i Girid ma'mulü'n-bih olmak üzere defterhâne-i âmîrede hıfz olunub fi-mâb'ad havâss-ı hümayûn ve evkâf ve ze'âmete müte'allik der-kenar iktiza idüb ve sûret-i kaydın lazım geldiği bu tahrîr-i cedîd-i defter istimal oluna deyu*” yazılıdır. 12 Ocak 1706 tarihli bu kayıttan tahririn bu tarihte nihayetlendiğini ve daha önemlisi, Girit tahrirleri çerçevesinde bundan sonra yürürlükte olan kaydın bu defterler olduğunu; bu tarihten sonra yapılacak olan mali işlemlerin bu defterler esas alınarak ve bu defterlere işlenerek yapılması gerektiğini öğreniyoruz. Nitekim uygulamada da bunun gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Zira vassala olarak isimlendirilen bu muamele kayıtlarının mufassal defterlerin eyaletlerde kalan nüshasında son dönemlere kadar yer aldığı tespit edilmektedir.⁸⁰

Her iki defterde de sonradan yapılan muamelenin deftere iki farklı biçimde işlendiği görülmektedir. Birinci tür geleneksel der-kenar yöntemidir. İnalçık, bu der-kenarların kaydın bütününe veya bir hisseye ait olabildiğini belirttikten sonra bu kaydın başının, ait olduğu yere mümkün mertebe yakın olduğunu belirtir.⁸¹ Birinci defterde, temlik olan Furniye Karyesi'nin Şubat 1745 tarihinde vakfa dönüştürüldüğüne dair bir der-kenar (v.27b), keza 3 Nisan 1711 tarihli bir has kaydı ile ilgili bir başka şerh (v.181b) bulunmaktadır. İkinci defterde bu tür deftere yazılı der-kenar yoktur. Ek düzenlemelerin deftere kaydedilmesinde uygulanan ikinci biçim ise işlemler vesikaların deftere iliştilmesidir. Defterler, bu belgelerle birlikte ciltlenmiştir. Bu tür muamele her iki defterde de oldukça çok sayıda ve farklı konularda bulunmaktadır. Bu evrakların bir kısmı haslarla ilgilidir. Örneğin; ikinci defterin 250. ve 251. varakları arasına eklenmiş iki sayfahk bir belge, 1762 Kasım ayı başlarında gönüllü yeniçeri ağasının hasları ile ilgilidir. Aynı defterin ilk sayfasında, 1 Eylül 1830 tarihli bir mukataa evrakı eklidir. Yine aynı defterin 155. varağındaki miri çayır ile ilgili kaydın ardına, 22 Kasım 1851 tarihli bu çayır ile ilgili bir evrak eklenmiştir. Her iki defterde de vakıflara ait çokça ekli evraka rastlanmaktadır. Birinci defterde 25 Haziran 1738 tarihli (v.166, 167 arası) ve 1290 (M.1873-1874) tarihli (v.46, 47 arası), ikinci defterde 1849 yılının son 1850 yılının

80 *Osmanlı'dan Günümüze Tapu Arşivi*, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2012, 26. Buradan Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'ndeki bu defterlerin de Girit'ten buraya geldiği anlaşılmaktadır.

81 Halil İnalçık, *Hieri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK. Yayını, Ankara, 1987, s. XIII.

ilk günlerine ait (v.215, 216 arası) vakıf evrakı buna örnektir. Ekli evraka son örnek ise birinci defterin içine eklenmiş (v. 190, 191 arası) , yedi varaklık çok önemli ayrı bir defterdir. Tahrir defterinden çok daha küçük ebatlara sahip olan bu ek defter, Eylül 1804 tarihlidir. “*Defterhane-yi Amireye İlmühaberdir*” başlıklı bu defterde Hanya ve Resmo’da bulunan manastırların tüm mülkleri teker teker yazılmıştır. Bu çerçevede manastırların sahip oldukları arazi ve ağaçların tespit edilmesi mümkündür. olmaktadır.

18. yüzyılın başından itibaren adada yapılan mali işlemlerde artık bu tahririn ve defterlerin esas alındığı, göndermelerin bunlara yapıldığı görülmektedir. Örneğin; Resmo gümrüğü ile ilgili 1713 yılında yapılan düzenlemelerde; “... *Numan Paşa hazretlerinin tahrir-i cedidleri minvali üzere Girid hazinesinde mahfûz olan tahrir-i cedid defterleri*” esas alınmıştır.⁸² Keza aynı tarihlerde yapılan cizye düzenlemelerinde de bu tahrirlerin temel referans olarak esas alındığı görülmektedir.⁸³ Der kenarların 19. yüzyılın son çeyreğine kadar işlenmiş olması da bu sayımın son tahrir olduğunu ve artık adada dördüncü bir tahririn yapılmadığını göstermektedir.⁸⁴

Bu tahrirlerle ilişkili Girit’in son defteri ise kapağında icmal defteri olduğu yazılı defterdir.⁸⁵ Her ne kadar defterin orijinal kapağında, “*Defter-i İcmâl-i Girid*” yazıyorsa da içeriğinden defterin, icmal defteri değil, “*Kal’a ve Müstahfızân Defteri*” olduğu anlaşılmaktadır. Kale defterleri de denilen bu defterlerde, ait oldukları sancak veya eyaletteki kalelerin muhafızlarının isimleri ve gelir kalemleri kaydediliyordu.⁸⁶ Toplam 5 varak olan Girit defterinde de adadaki tımarlı askeri görevlilerin kayıtları vardır. Defterin ilk kaydı “*Ağâyân-ı zabıtân-ı kal’a-i Kandıye ve Hanya ve Resmo ve Kısamo ve Yerapetra...*” şeklindedir. Bu defterde de 1707, 1729, 1732 ve 1733 tarihli haşiyeler ve der-kenarlar kayıtlıdır. Otuz görevlinin tek tek yazılı olduğu defterin sonunda ise şu kayıt bulunmaktadır.

82 RŞS., no: 48, s. 89; RŞS., no: 58, s. 67; RŞS., no: 413, s. 109.

83 BOA., AE. SAMD III, no: 002.09.20202.001; RŞS., no: 58, ss. 65-88 arası.

84 Greene, adada daha fazla tahrir yapılmış olması ihtimalinden söz etse de (*a.g.e.*, s. 53, dipnot. 35) 1705 yılından sonra başka bir tahririn yapılmadığı anlaşılmaktadır.

85 TKA., Eski no: 490, yeni no: 327.

86 *Osmanlı'dan Günümüze Tapu Arşivi*, s. 33.

“Arz-ı bende-i bi-mikdar budur ki

Bâ-hatt-ı hümâyûn şevket-makrûn ibkâ olunan âğâyân-ı nefer-i ‘atık ve cedid ve Hânya yeniçeri kâtibi ve Girid hazinesi defter emîni ve halifesi ve Resîmo müstahfızân ve ‘azabân ve cebeciyân ve topucyân ve kule-i âb kâtibi yalnız otuz neferin ze’âmet ve tumârları defteridir ki âsitâne-i sa’âdet hazinesinde hıfz ve bir sûreti dahi Girid hazinesine irsâl buyrulmak bâbında der devlet-i ‘aliye tûrabına ‘arz ve irsâl olundu bâki fermân men-lehü’l-emrindir fi 25 M[uharrem] sene 1117.” [19 Mayıs 1705]

Yazının altında Numan Paşa’nın mührü vardır.

Her üç defter de siyah deri ciltlidir ve cilt kapakları altın şemse işlemelidir. Oldukça iyi durumda olan bu defterler araştırmacılara açıktır. Fakat bu defterlerin tamamlayıcısı olan ve 18. yüzyılda Girit hazinesinde *mahfuz olan*⁸⁷ Girit İcmal Defteri’ne Osmanlı Arşivleri’nde maalesef rastlanamamıştır.

1704 yılının sonlarında başlayıp 1706 yılının Ocak ayında tamamlanan Girit tahrirleri 18. yüzyılda adadaki Osmanlı yönetimi hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Bu çerçevede, öncelikle bu tahrirlerle adada 1650 ve 1670 yıllarında yapılan düzenlemelerin devam eden ve değişen uygulamaların tespit edilmesi önemlidir. Buna ek olarak, 18. yüzyılda diğer adaların tahrirleri ve mali uygulamaları ile Girit’teki uygulamaların karşılaştırılması da önemli görünmektedir. Son olarak dönemin konjonktürü ile adadaki değişen uygulamaların tespit edilmesi gereklidir. Bu üç problem aşlında birbirleri ile doğrudan ilişkili ve iç içedir.

Ada ilk olarak yukarıda da belirtildiği gibi 1650 yılında tahrir edildi, vergi ve tumar düzenlemeleri yapıldı. Geleneksel Osmanlı tahrirleri çerçevesinde yapılan bu sayımlar ile toprak, Venedik mirası olarak özel mülkiyetin varlığı kabul edilmiş ve öşrî olarak kaydedilmiştir. Bu düzenlemelerle, geleneksel öşür miktarı olarak bütün üreticilerden 1/10 öşür alınması kararlaştırıldı. Buna ek olarak bütün köylülerin Hıristiyan olmasından dolayı herkesten salariye vergisi alımı da söz konusu idi ki hepsinin toplamı 2/15 oluyordu.⁸⁸ Buna ek olarak, ispençe gibi vergilerin yanı sıra gümrük ve pazar vergisi de bu sayımlarla düzenlenmişti. Yine bu sayımlar çerçevesinde, Gayrimüslimlerden cizye vergisi alınıyordu ki bu vergi aynı zamanda Osmanlı egemenliğinin hukuken tanınması demekti.⁸⁹ 1650 yılında ya-

87 RŞS., no: 58, s. 67, 1126 Safer (M. 1714 Şubat-Mart).

88 Gülsoy, *a.g.e.*, s. 283.

89 Nühket Adıyeke - Nuri Adıyeke - Evangelia Balta, “The Poll Tax in The Years of The Cretan War (Symbol of Submission and Mechanisms of Avoidance)”, *Thesavrimasta*, Bollettino dell’Istituto

pılan bu düzenlemelerle Girit köylülerinin ödemekle yükümlü oldukları bir başka vergi *rüstüm-ı dıvâniyelerdi*. Resm-i tapu, resm-i ağnam, resm-i küvâre, resm-i arus, resm-i asiya, resm-i deştbanı, resm-i otlak yaylak ve kışlak ve cürm ve cinayet gibi bad-ı heva de vergisini kanunnameye belirtilen miktarda Girit köylüsü ödemek mecburiyetinde idi.⁹⁰

1650 yılında yapılan düzenlemeler, Girit'te tımar sisteminin tüm unsurlarıyla birlikte merkezi yönetim tarafından uygulanacağı hissini uyandırmaktadır. Ancak Resmo sicillerinden elde edilen bulgular 1651 yılından itibaren toprak rejiminin ada halkı tarafından ciddi bir dirençle karşılandığını göstermektedir.⁹¹ Bir başka açıdan 1650 düzenlemeleri henüz savaşın devam ettiği bir coğrafyada geçici bir düzenleme olmuştur. Nitekim 1669 yılının sonbaharında ada tamamen Osmanlı yönetimine girince, 1670 yılında adada yeni bir tahrir yapılmış ve oldukça farklı tımar ve vergi düzenlemeleri hayata geçirilmiştir.

1670 tahrirleri ile adada çok önemli değişimler yaşandı. İlk tahrir ile adada kendi geleneksel toprak rejimini yerleştirmeye çalışan Osmanlılar, Kandiye'nin fethinden sonra bundan vazgeçmek zorunda kaldılar.⁹² Şüphesiz bu radikal değişimin çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle yukarıda söz ettiğimiz gibi, 1650-1670 yılları arasında toprak rejimi açısından adada yaşanan problemler önemli bir etmendir. Bir başka problem de 17. yüzyılın son çeyreğinde yeni fethedilen bir toprakta Osmanlı genelinde tedavülden kalkmakta olan geleneksel devlet kurum ve uygulamalarının ne kadar uygulanabilir olacağıdır.⁹³

1670 düzenlemeleri ile adadaki topraklar, özel mülkiyetin devam etmesiyle birlikte haracî toprağa dönüştü. Dolayısıyla vergi düzenlemeleri de haraç çerçevesinde şekillendi. Reayanın ödemekle mükellef olduğu iki temel vergi; geleneksel Gayrimüslim baş vergisi cizye ve toprak vergisi haraç olarak belirlendi. Geleneksel Osmanlı haraç sisteminden⁹⁴ biraz farklı olarak haraç, adada elde edilen ürün çe-

Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini, Venezia, 31, 2001, ss. 323-359.

90 Gülsoy, a.g.m., s. 188; Gülsoy, a.g.e., s. 283. 1650 tarihli Girit Kanunnamesi, Gülsoy, a.g.e., ss. 315-317.

91 Mehmet Ali Demirbaş, "Girit'te Osmanlı Yönetiminin Kurulması, Toprak Rejimi ve Mülkiyet", *Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları*, (Edit: Ali İbrahim Bekraki, Wassim İbrahim Bekraki), Ulinoha Derneği Yayını, Trablus, 2014, ss. 14, 16.

92 Demirbaş, a.g.m., s. 18.

93 Bu konudaki tartışmalar için bkz: Adıyeke - Adıyeke, "Osmanlı Sistemi İçinde Girit...", ss. 1292-1297.

94 Osmanlı geleneksel sisteminde haraç: toprak tasarruf eden Gayrimüslim reayadan alınan

şidine ve toprağın statüsüne göre iki başlıkta sistematize edildi. 1670 Kanunname-sine göre, Harac-ı mukaseme; ziraat edilen arazi ölçülüp tarlaya her ne hububat ekerlerse, mahsulünden beş kilede bir kile alınması şeklinde, ürün üzerine tarh edildi. Harac-ı mukataa⁹⁵ ise; bağ, bahçe ve bostanlardan alınacak vergi idi.⁹⁶ Bir topraktan hem harac-ı mukaseme hem de harac-ı mukataa/muvazzaf alınmadığı gibi bu haraçlar birbirleri ile tebdil olunmazdı.⁹⁷ Her ne kadar, Tanzimat döneminin ünlü maliyecisi Süleyman Sûdi, Girit Adası'nda "...arazi üzerine vergi namıyla nesne tahrir ve talep ve tahsil kalmamış olduğundan..."⁹⁸ söz etse de bağ, bahçe ve bostan üzerinden alınan harac-ı mukataanın toprak vergisi olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki bu verginin düzenlemeleri de tarhı da aşağıda görüleceği gibi Girit'te önemli ve problemleri bir süreç oluşturmuştur.

1670 düzenlemeleriyle vergi açısından çok önemli bir değişim de adadaki örfi vergilerde yaşanmıştır. Daha önceden alınan tekalif-i divaniyeler bu düzenlemelerle "*bid'at-ı şettâ*" sayılarak tamamen kaldırıldı.⁹⁹ Diğer yandan bu tarihte yapılan düzenlemelerle cizye vergisinde bir artış söz konusu oldu. Gülsoy bu artışı, kaldırılan tekalif ile ilişkilendirmektedir.¹⁰⁰ 19. yüzyılın sonlarında Girit'te önemli bir görev, Girit mektupçuluğu yapmış olan Andrea Kopasi, bu tahrirleri ve kanunnameleri incelediğini, vergi düzenlemeleri ile ilgili olarak, "*Girit ceziyesinin Devlet-i Aliyye tarafından fethinin ilk senelerinde cezirede mevki-i icraya vaz olunan vergi usulü tafsilatı*",

vergidir. Cizyenin de bir haraç olmasının yanı sıra haracın temelini harac-ı arazi oluşturur. Bu da iki gruptur. Birincisi harac-ı mukaseme veya mukasım; arazinin hasılatından üretim kapasitesine göre ürünün 1/10 ila 1/2 arası alınan üretim vergisidir. İkincisi harac-ı muvazzaf; tarıma elverişli arazide toprağın verimliliğine göre dönüm veya cerib üzerine tarh olunan arazi vergisidir. Pakahn, *a.g.e.*, s. 735.

95 Burada *muvazzaf* yerine *mukataa* teriminin kullanılması ilgi çekicidir.

96 Gülsoy, *a.g.e.*, Kanunname, s. 319.

97 Pakahn, *a.g.e.*, s. 736.

98 Süleyman Sûdi, *Defter-i Mukdesid*, c. I, İstanbul, 1307, s. 122.

99 Barkan, *Kanunlar*, s. XLII; Gülsoy, *a.g.m.*, s. 193; Tükin, *a.g.m.*, s. 198.

100 Gülsoy, *a.g.e.*, s. 284, dipnot 231. Girit'teki vergi düzenlemeleri ve yaşanan problemlerle ilgili ayrıca bkz. Greene, *a.g.e.*, s. 25 vd.; Eugenia Kermeli, "Caught in Between Faith and Cash: The Ottoman Land System of Crete, 1645-1670", *Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840, Halcyon Days in Crete VI*, (Edited By. Antonis Anastasopoulos), Crete University Press, Rethymno, 2008, ss. 17-48; 1670 sayımları ve vergi düzenlemeleri ile ilgili, Elias Kolovos, "Beyond 'Classical' Ottoman Defterology: A Preliminary Assessment of the Tahrir Registers of 1670/71 Concerning Crete and the Aegean Island", *The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: Toward a Social and Economic History-Studies in Honor of John C. Alexander*, (Edit: Elias Kolovos - Phokion Kotzageorgis - Sophia Laiou - Marinos Sariyannis), The Isis Press, İstanbul, 2007, ss. 201-235.

Rumca “*To is Kritin isahten forologikon sistima kata ta prota eti tis ipo ton Tourkon aloseos aftis*” başlığı ile bir kitap (kendisi risale demektedir) yazdığını ve bunun Hanya'da basıldığını söylemektedir.¹⁰¹

1670 yılında yapılan düzenlemelerde, yukarıda belirtildiği gibi bir takım sorunlar yaşanmıştır. Nitekim 1705 tahriri ile hazırlanan kanunnamede H.1083 tarihinde (M. 1672-1673) vergilerle ilgili bir düzenleme yapıldığı yazılıdır. Benzeri şekilde 1675 yılı Mayıs ayı içinde bir düzenlemenin daha yapıldığı 1670 tarihli Tapu Tahrir defterinin baş kısmına sonradan şerh olarak yazılmıştır.¹⁰² Bu düzenlemelerle adanın tahririnde haracın 1/5 yazıldığı, ancak ada topraklarının dağlık ve verimsiz olması nedeniyle halkın bunu kaldırmadığı, ziraat ve hırsasetten elini çektiği ve arazilerin boş kaldığı aktarılmaktadır. Reayanın ziraat ve hırsasetten özendirilmesi için verginin 1/7'ye indirilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat 1705 tarihli kanunnameden öğrendiğimize göre bu değişiklik, pratik bir karşılık bulamamış ve uygulanamamıştır.

1705 tahririne bağlı düzenlemelerle, 1670 tahriri ile adada hayat bulan uygulamaların önemli bir kısmının devam ettiği görülmektedir. Kanunnameden anlaşıldığı üzere toprağın özel mülkiyete verilme durumunun ve toprağın statüsünün haracî olma özelliğinin de devam ettiği görülmektedir.¹⁰³ Bu durum kanunnamede şu şekilde açıklanmıştır: “*cezîre-i mesfûrenin ârâzîsi ârâzî-i harâciyeden olmağla ahâlisinin yedlerinde ibkâ olunan bâğ ve bâğçe ve bostân ve sâ'ir arâzi mülkleri olub emlâk-ı sâ'ire gibi tasarruf iderler meselâ feot olsalar vereseleri beyinde 'ale'l-vechü's-şer'i taksîm olunur.*”

Bir önceki tahrirde olduğu gibi yine servetin kaynağının toprak olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi temel kaynak toprak olarak belirtildiği için tarlaların iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Birinci grupta verimli tarlalar “ala” olarak yazılmıştır. Bunların vergisi “*be her cerib 5 keyl*” dir. İkinci grupta az verimli olan tarlalar “mutavassıt (vasat-verimsiz)” olarak kaydedilmiş ve her ceribi 2,5 keyl vergi mükellefi kabul edilmiştir.¹⁰⁴ Kanunnamede ayrıca köylünün ziraat

101 Kopasi, a.g.m., s. 909. Evangelia Balta bu kitabın yakın dönemlerde Hanya'da tekrar basıldığını kaydetmektedir. Balta - Oğuz, a.g.e., s. 7, dipnot. 16.

102 BOA., TT. def. No: 825, s. 8a; Tukin de bu kaydı görmüştür. a.g.m., s. 200, dipnot. 130.

103 1650 tahririnde ada *öyri* olarak kaydedilmişti. Gülsoy, a.g.e., s. 282. Ada 1670 tahriri ile tamamen *haracî* statüye aktarılmıştır.

104 Bu uygulamanın 1670 tahrirlerinde de bu şekilde hayat bulduğu görülmektedir (Gülsoy, a.g.m., s. 191; Keza Gülsoy, a.g.e., s. 285). 1709 tarihli Midilli kanunnamesinde de adanın topraklarının sengistan (dağlık) olduğu için toprağın verimliliğine göre “ala, evsat ve edna” olarak üçe ayrıldığı yazılmıştır. Barkan, *Kanunlar*, s. 334.

ettikleri hububatın 1/7'sinin (sub'unun) vergi olarak alınacağı belirtilmiştir. Tapu defterlerinin incelenmesinden bunun karşılığının 30 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki problem, her hanenin işlediği tarla miktarı ve bütün bir köyün işlediği tarla miktarı hesap edilebilirken, bu tarlalardan elde edilen ürünün cinsinin bilinmemesidir.

1705 düzenlemeleri ile adadaki bağ, bahçe, bostan ve enginarlık statüsündeki tarla dışı toprak, bu şekilde verimliliğe göre ayrıştırılmamıştır. Ne var ki vergilendirirken benzeri bir ayrıştırmaya gidilmiştir. Tarla dışı toprak da cerib olarak verilmiştir. 17. yüzyılın sonlarında, kayıtların bir kısmında yukarıda verildiği gibi cerib başına 80 akçe vergi¹⁰⁵ tarh edilmiş, büyük bir kısmına ise 102 akçe vergi tarh edilmiştir. Nitekim Kopasi de bu düzenlemelerle bir cerib bağ, bahçe ve bostan üzerine 102 akçe haraç tahsis edildiğini söylemektedir.¹⁰⁶ 1650 tahrirlerinde bu konuda bir açıklama yokken 1670 tahrirlerinde bağ, bostan gibi toprakların üç kısma ayrıldığı ve vergilendirme biçiminin de 120, 60 ve 30 akçe maktu vergi olarak düzenlendiği görülmektedir.¹⁰⁷ 1670'den itibaren bağ konusunda adada önemli sorunlar yaşandığını yukarıda açıklamıştık. Bu çerçevede söz etmemiz gereken yukarıda da belirttiğimiz, önemli bir düzenleme Mayıs 1675 tarihinde yapılmıştır. 825 numaralı Tapu Tahrir defterinin başındaki şerhe göre daha önceden 120 ve 100 akçe olan bağ vergisinin ağır olduğu kabul edilmiş ve 40 akçelik bir indirim yapılmıştır.¹⁰⁸ 1705 düzenlemeleri ile 1650 organizasyonuna geri dönüldüğü anlaşılmaktadır.

Kayıtlarda bağ, bahçe, bostan ve enginar tarlası ayrı ayrı yazıldığı için bu sektörlerin gelişimini izlemek mümkündür. Nitekim bu kayıtlar, Osmanlı dönemi Girit tarımında bağcılıktan zeytinciliğe geçiş tartışmalarına önemli ölçüde ışık tutmaktadır.¹⁰⁹ Toprak ile ilgili son kayıt 1670 tahrirlerinde de gördüğümüz, boş alanlardır. Bütün köylerdeki boş tarlalar, *arz-ı hali* olarak yazılmıştır. Bu toprak-

105 RŞS., no: 416, ss. 76-78, 10 Ramazan 1103-26 Mayıs 1692 tarihli kayıt.

106 Kopasi, a.g.m., s. 1344.

107 Gülsoy, a.g.m., s. 192; Gülsoy, a.g.e., s. 286.

108 BOA., TT., def. no: 825, s. 8a.

109 Ayşe Nühket Adıyeke, "Osmanlı Egemenliğinin İlk Yıllarında Resmo Bağları", *Hilâl, Studi Turchi e Ottomani*, (Venetians and Ottomans in the [Early] Modern Age), v. 6, 2018, ss. 85-96; Ayşe Nühket Adıyeke, "Üzümün ve Zeytinin Keşişen Yolları: Girit'te Osmanlı Egemenliğinin Kurulmasıyla Üzümün Yerini Zeytine Bırakması", *Üzümün Akdeniz'deki Yolculuğu, Konferans Bildirileri*, İBB. Akdeniz Akademisi Yayını, İzmir, 2017, ss. 151-163.

ların da her ceribinin 12 akçe vergilendirildiği görülmektedir.¹¹⁰ Bu 12 akçenin kimden alındığını bilemiyoruz.

Topraklardan sonra gelen ikinci servet, ağaçlardı. Ağaçlar üç grup olarak yazılmıştır. Birincisi ve en çok olanı zeytin, ikincisi dut, üçüncüsü de genel meyve ağaçları *eşcar-ı müsmire* kaydı ile yazılmıştır. Meyve vermeyen kerestelik ağaçlar kaydedilmemiştir. Adanın bir zeytin membaı olduğu düşünülürse, en önemli zenginlik kaynaklarından birinin zeytin ağacı olduğu anlaşılır. Zeytin ağacı, dönüm dahili ve haricinde *be her draht* 5 akçe, üründen de senede bir defa 1/7 vergiye tabi tutulmuştur. İsim verilerek belirtilen dut ağacından da 9 akçe vergi alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca hasıl olan ipekten senede bir defa vergi alınacağı kanunname-de belirtilmiştir. Ne var ki dışarıdan dut yaprağı getirenlerin vergilerinin önemli problem oluşturduğu da anlaşılmaktadır.¹¹¹ Son olarak dönümden hariç bulunan meyve ağaçları için senede birer para vergi ve üründen 1/7 vergi alınması yine kanunname hükmündendir. Tapu defterlerindeki kayıtlardan ise genel meyve ağaçlarının 3 akçe vergiye tabi tutulduğu anlaşılmaktadır.

Tarımsal üretim esaslı bu tahrirlerden hareketle vergilendirme şeklini ve oranını bir köy örneği üzerinden incelemek yararlı olacaktır.

*Karye-i Mihici Gurniye Tâbi'-i Resmo Cedid Hâss-ı Hümayûn*¹¹²

[34 (der tasarruf) + 110 (der yed) = 144 toplam hane kaydı.]

Yekün

Tarla cerib / 689; bağ cerib / 100,5; eşcâr-ı zeytun / 2376; eşcâr-ı müsmire dîp / 17; dut / 9.

Hasılat

110 1670 tahririnde de bu verginin 12 akçe olduğu görülmektedir. Gülsoy, a.g.m., ss. 194, 195.

111 RŞS, no: 55, s. 17, 31 Temmuz 1706 tarihli kayıt.

112 TKA., Eski no: 489, yeni no: 1, ss. 161b-162b.

<i>Tarla a'lá cerib 460</i> <i>Be her cerib 5 keyl</i> <i>Hasıl 2300</i> <i>Harac-ı mukaseme</i> <i>mine's-sub'</i> <i>fi 30 akçe</i> <i>Keyl 328,5 rub' 1</i> <i>Hasıl 9857</i> $460 \times 5 = 2300$ $2300 \div 7 = 328,5$ $328,5 \times 30 = 9855 + [2]$	<i>Tarla mutavassıt cerib 229</i> <i>Be her cerib 2,5 keyl</i> <i>Hasıl 572,5</i> <i>Harac-ı mukaseme</i> <i>mine's-sub'</i> <i>fi 30 akçe</i> <i>Keyl 81 rub' 4 [3]¹¹³</i> <i>Hasıl 2453</i> $229 \times 2,5 = 572,5$ $572,5 \div 7 = 81,75$ $81,75 \times 30 = 2453$	<i>Bağ cerib 100,5</i> <i>Be her cerib 102 akçe</i> <i>Harac-ı mukataa</i> <i>Hasıl 10251</i> $100,5 \times 102 = 10251$
<i>Eşcâr-ı zeytun 2376</i> <i>Be-her draht</i> <i>Fi 5 kyye</i> <i>Hâsıl 11880</i> <i>Harac-ı mukaseme</i> <i>mine's-sub'</i> <i>Kyye 1697</i> <i>fi 3 akçe</i> <i>Hâsıl 5091</i> $2376 \times 5 = 11880$ $11880 \div 7 = 1697$ $1697 \times 3 = 5091$	<i>Eşcâr-ı müsmire adet 17</i> <i>Be-her draht fi 3 akçe</i> <i>Hâsıl 51</i> $17 \times 3 = 51$	<i>Dut 9</i> <i>Be-her draht fi 9 akçe</i> <i>Hâsıl 81</i> $9 \times 9 = 81$

Yekün

Hâsıl [9857+2453+10251+5091+51+81=27784]

27784 [akçe]

Köyün toplam vergisi olan 27.284 akçe, 144 haneye tasarrufları ve üretimleri nispetinde dağıtılıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla, Girit'te bir istisna dışında aynı vergi uygulaması yoktu ve bütün vergiler nakde çevriliyordu. Sadece, mukataaların

113 Katib sehven rub 4 yazmıştır. Yaptığımız hesapta da görüldüğü üzere rub 3 olmalıdır.

malikane olarak işletilmesi sırasında, vergilerin bir kısmının hınta (buğday) olarak alındığına tanık olmaktadır. Hınta, adaya özgü bir ölçü birimi olan *muzur* ile ölçülmektedir. Her muzur (bir teneke dolusu anlamına gelir) 60 akçe olarak hesaplanmış ve bütçe gelirlerine dahil edilmiştir. Örneğin H. 1141 (1728-29) yılındaki 15.139.506 akçelik mukataa gelirinin 6.778.032 akçesi, 112.967,3 muzur hıntanın maddi karşılığı olarak kaydedilmiştir.¹¹⁴ Bu aynı gelir yani hınta, adadaki kapıkulu yeniçerilerinin mevaciplerini karşılamak amacıyla tahsil edilmekte idi.

1705 tarihli tahrir kapsamında yapılan düzenlemelerde, “*ehl-i zimmet re’âyâsı ruûsları cizyelerin bi’t-tamâm veh-i şer’î üzere edâ idüb...*” ifadesiyle cizye vergisi teyit edilmektedir. Nitekim 2 Ekim 1704 tarihli tahrirlerle ilgili yazıda, “*...cizyegüzar reyalarının mikdârı dahi müceddeden tahrîr ve defter olunmak...*” ferman edilmiştir.¹¹⁵ Ne var ki Osmanlı Arşivi’nde bu tarihlere ait bir cizye defterine rastlanamamıştır.

Merkezden gelen bir emirde, diğer yerlerde olan reyanın, ağnamından resm-i ağnam, değirmenlerinden resm-i asiyab ve kovanlarından resm-i kovan alınmış iken Girit adasında reyanın bu konuda vergi namına bir şey vermediklerinin altı çizilmiştir. Onların da mukataat-ı miri reyası gibi bu vergileri vermeleri konusunda yerel yöneticilere gereğinin yapılması emredilmiştir.¹¹⁶ Nitekim Mehmet Raşid, “*cezâire-i mezkûrede adet-i ağnam rûsûmu yoğ iken müceddeden vaz’ olunan rûsûm-ı mezkûreden senede 373.000 akçe hâsıl*” olduğunu aktarır.¹¹⁷ 1705 düzenlemeleri ile Girit reyası artık koyun ve keçi, değirmen ve kovanlarından vergi ödemeye tabi tutulmuştur. Bu konuda 1650 düzenlemelerine dönüldüğünü söyleyebiliriz.

Son olarak, 1670 düzenlemeleriyle kaldırılan rûsum-ı divaniyenin, ilgası tekrar hatırlatılmaktadır. Kanunnamenin son cümlesi şöyledir: “*rûsûm-ı örfiyye tabîr olunan işpenç ve resm-i tapu ve resm-i küvâre ve resm-i deştânî ve resm-i otlak ve kıslak ve yaylak ve cürüm ve cinâyet ve bâd-ı hevâ ve resm-i ‘arusâne ve tarh-ı milh ve sâ’ir bid’a-ı şetta*

114 BOA., MAD_d no. 09511, s. 1.

115 BOA., C. ML. no: 00612-25248-001.

116 BOA., C. ML. no: 00612-25248-001. Gülsoy, 1650 yılı düzenlemeleri ile Girit reyasının koyun-keçi vergisini (resm-i ganem) verdiklerini bildirmektedir (Gülsoy, *a.g.e.*, ss. 298, 316). Bu çerçevede kanunnameye geçen resm-i can-ver tabirinin Tuki’nin belirttiği gibi canavar/domuz vergisi (Tukin, *a.g.m.*, s. 198) olmadığını Farsçadan gelen hayvan vergisi olduğunu ve bunun da farklı defterlerde yazılı olduğunu açıklamaktadır. Resm-i ganemin, divani vergiler gibi, 1670 düzenlemeleri ile kaldırıldığını düşünmekteyiz. Keza 1650 düzenlemeleri ile reyanın tasarruf ettikleri değirmenlerden de resm-i asiyab alınmıştır (Gülsoy, *a.g.e.*, s. 293).

117 *Tarih-i Raşid*, s. 138.

kemâ-fi'l-ewvel men' ve def' olunmuştur.” Heyd, rüsum-ı örfiye, rüsum-ı divaniyenin yeni versiyonu, yeni isimlendirme biçimi olduğunu söylemektedir.¹¹⁸

Gerek 1705 Girit tahrir defterleri, gerekse önceki tahrir defterleri klasik Osmanlı tahrirlerinden bazı farklılıklar göstermektedir. Bu defterlerde çift resmi geçmediği gibi kayıtlarda geleneksel defterlerde olan evli, mücerret gibi terimlere de rastlanmamaktadır.¹¹⁹

Vergi düzenlemelerinden başka 1705 tahrirleri tımar sisteminde ve toprak organizasyonunda önemli değişimleri barındırmaktadır. Tımar sisteminin özünü toprağa bağlı köylü işletmelerinin meydana getirdiği¹²⁰ göz önünde tutulursa, bu değişimin sadece tımar organizasyonu maddesinde değil köylü-toprak ilişkisi açısından da oldukça önemli olduğu anlaşılacaktır. 1705 tahrirleri çerçevesinde binden fazla köy yazılmıştır. Bu defterleri görüp incelediğini bildiren Andrea Kopasi, kaza ve köyleri ve emlak sahiplerinin adedini belirttiği bir de tablo hazırlamıştır. (Tablo I).

Tablo I: 1705 Tahrirlerine Göre Girit'teki Köy ve Hane Sayıları.

Yerleşim İsmi	Köy Sayısı	Hane Sayısı	Yerleşim İsmi	Köy Sayısı	Hane Sayısı
Nefs-i Hanya	0	182	Pedye Kazası	105	5531
Hanya Kazası	64	4507	Menufaç Kazası	99	4038
Kisamu Kazası	92	4460	Maloviz Kazası	33	2230
Apokoron Kazası	51	3892	Temnos Kazası	36	1158
Selene Kazası	44	1802	Kenurya Kazası	63	2712
İsfakiye Kazası	11	835	Piryotiçe Kazası	28	1170
Nefs-i Resmo	0	143	Mala Laşid Kazası	13	484
Resmo Kazası	81	4490	Mirabela Kazası	23	2302
Amari Kazası	48	1701	Yerapetra Kazası	19	1956
Milapotamu Kazası	69	3620	Estiye Kazası	52	2342
Ayvasil Kazası	60	1515	Rizo Kazası	72	2783
Ara Toplam	520	27147	Genel Toplam	1173	53853

Kaynak: Kopasi, s. 910.

118 Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford University Press, London, 1973, s. 153, dipnot 4. Biz bu çalışmamızda defterlerin içerik analizlerine, sayısal açıklamalara ve vergi düzenlemelerine ilişkin detaylı incelemelere girişmedik. Bu başka çalışmaların konusu olacaktır.

119 Greene, a.g.m., s. 69.

120 Demirbaş, a.g.m., s. 13.

Köylerin statü dağılımları ise şöyledir: Kandiye sancağı; hass-ı hümayun köy sayısı / 205; cedid hass-ı hümayun / 272; Kandiye muhafızı hassı / 54; Hanya muhafızı hassı / 2; temlik köy / 16; belli olmayan 16 köy ve miri çayır / 1'dir. Vakıf köyleri ise; Sultan İbrahim Camisi vakfı / 1; Valide Sultan Camisi vakfı / 1; Sofu Mehmet Paşa Camisi vakfı / 3 köydür. Hanya sancağı; hass-ı hümayun köy sayısı / 81; cedid hass-ı hümayun / 79; Hanya muhafızı hassı / 19; Granbosa mirmirama hassı / 3; mülk köy / 2; belli olmayan / 16 köydür. Yine Hanya'ya bağlı vakıf köylerinde durum şöyledir; Haremeyn vakfı (İsfakiye köyleri) / 11; Vezir Hüseyin Paşa evkafı / 8; Sultan İbrahim Camisi vakfı ve Yusuf Paşa Camisi vakıfları birer köydür. Resmo sancağı; hass-ı hümayun köy sayısı / 254; cedid hass-ı hümayun / 40; Resmo muhafızı hassı / 9; Hanya muhafızı hassı / 3; temlik / 1; belli olmayan / 11 köydür. Resmo'nun vakıflar açısından zengin olduğu görülmektedir. Sultan İbrahim Camisi vakfı / 5; Valide Sultan Camisi vakfı / 4; Hüseyin Paşa Camisi vakfı / 4; Musa Paşa Camisi vakfı / 2; Abdülkadir Geylani Camisi ve imareti vakfı / 6 köy; Muharrir Ahmet Efendi Mescidi vakfı ve Defterdar Ahmet Paşa Çeşmesi vakfına da birer köy tahsis edilmiştir. Buna göre eyaletteki köy sayısı 1132'dir. Bu sayı Kopası'nin verdiği sayıdan 41 azdır.

Köylerin çok büyük bir kısmı padişah hasıdır. 1670 tahririnde sultan hası olarak yazılı köyler, 1705 sayımında "hass-ı hümayûn" olarak yazılmıştır. Bu sayımda çok sayıdaki köy de "*cedid hass-ı hümayûn*" olarak kaydedilmiştir.¹²¹ Sancaklara göre padişah hasları olan köy sayısı Tablo II'dedir. Özellikle Kandiye'de cedid hass-ı hümayunlar eklendiğinde padişah haslarında %130'luk önemli bir artış görülmektedir. Hass-ı hümayun köy sayısının çokluğu açısından ikinci sırada Resmo gelmektedir. Ancak 1670 yılından itibaren bundaki artış %20 civarındadır. Hanya'daki has köyleri de neredeyse ikiye katlanmıştır. Ada genelinde hass-ı hümayun köy sayısında %74'lük bir artış söz konusudur.

Tablo II: 1705 Tahrirlerinde Sancaklara Göre Padişah Hasları Köy Sayısı

Sancak Adı	Hass-ı Hümayun	Cedid Hass-ı Hümayun	Toplam
Kandiye	205	272	477
Hanya	81	79	160
Resmo	254	40	294
Toplam	540	391	931

121 Timarların padişah hasına dönüşmesi bir önceki yüzyılda da yaşanmıştır. Nitekim 1650 sayımından 1670 sayımına padişah hasları neredeyse iki katına çıkmıştır (Gülsoy, *a.g.e.*, s. 302).

Üst düzey yöneticilerine verilen haslar ise Tablo III'dir. Kandiye ve Resmo muhafızlarının bütün hasları kendi sancakları içindedir. Hanya muhafızının hasları ise çoğunlukla kendi sancağında olmakla birlikte Kandiye ve Resmo'da da az sayıda köye dağılmıştır.

Tablo III: 1705 Tahrirlerinde Sancaklara Göre Yönetici Hasları Köy Sayısı

Bulunduğu yer →	Kandiye	Hanya	Resmo	Toplam
Görevli ↓				
Kandiye Muhafızı	54	-	-	54
Hanya Muhafızı	2	19	3	24
Resmo Muhafızı	-	-	9	9
Granbosa Mirmirami	-	3	-	3
Toplam	56	22	12	90

Haslara oranla sayıları hayli az olan vakıf ve temlik köyler de bulunmaktadır. Ayrıca az sayıda statüsünün belirtilmediği köyler de bulunmaktadır. Bunların dökümü de tablo IV'tedir.

Tablo IV: 1705 Tahrirlerinde Sancaklara Göre Muhtelif Statüde Köy Sayısı

	Vakıf Köy Sayısı	Temlik Köy Sayısı	Belli Olmayan	Toplam
Kandiye Sancağı	5	16	16	37
Hanya Sancağı	21	2	16	39
Resmo Sancağı	23	1	11	35
Toplam	49	19	43	111

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu düzenlemeler çerçevesinde ada topraklarının yaklaşık %82,25'i artık padişah hassı haline getirilmiştir. Vüzerâ hasları da toprağın % 7,95'ini oluşturmaktadır ki bu bütün hasların toplamının, ada toprağının %90'ının üzerinde bir yekün oluşturması anlamına gelir. Adadaki toprağın % 6'sını ise vakıf ve temlik araziler oluşturmaktadır. Toprağın %3,8'lik bir kısmının da statüsü belirtilmemiştir. Çok açık görülmektedir ki toprak organizasyonunda, Osmanlı genelinde olduğu gibi havass-ı hümayun toprakların artırılması politikası güdülmüştür.

Girit'te 1670 düzenlemeleri ile mevcut tımar sisteminde bazı farklılaşmalar oluşturulmuştur. Bu sayımla birlikte sipahi tımarı sistemi terk edilerek, adadaki

bütün zeamet ve tumarlar Kandiye, Hanya, Resmo, Kisamo ve Yerapetra kalelerine muhafız tayin edilmiş gönüllü, azap, farisan, lağımçı gibi birliklerin asker ve komutanlarına tahsis edilmişti.¹²² 17. yüzyılın son çeyreğinde Girit'teki bu beş kalenin muhafızı olup tumar tasarruf eden gönüllüyan-ı yemin ve yesar, azaban-ı yemin ve yesar ve ayrıca tumar tasarruf eden süvarilerin tumarlarının ilga edildiğini ve bunların ulufeye aktarıldığını yukarıda belirtmiştik. Bunlardan alınan tumarların havass-ı hümayuna tashih olunmasının münasib ve evla olduğu kararlaştırıldı.¹²³ Nitekim Girit'teki gönüllü askerlerin tumarları kaldırıldı ve gelirleri ulufeye aktarıldı.¹²⁴

18. yüzyılın başlarında tumarların kaldırılarak padişah haslarına aktarılması Girit'e özgü bir durum değildi. 17. yüzyılın sonlarında Osmanlı maliyesi daralmış bir merkezi ve genişlemiş bir mahalli karaktere sahipti.¹²⁵ Buna bir önlem olarak bu tarihten itibaren tersi bir süreç işlemeye başladı. Özellikle tumarların yerini mukataaların alması, bu sürecin bir parçası idi. Eskiden beri yapılagelen uygulamada her hangi bir tumar ya da zeamet hasılının merkezi hazine gelirleri arasında katılabilmesi için, her şeyden önce bunların dirlik olma nitelik ve özelliklerinin sona ermesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle havass-ı hümayuna tahsis olunmaları gerekiyordu. Bu şekilde havass-ı hümayuna tahsis olunan dirlik bir mukataa haline dönüşmüş olurdu ve hasılatı merkezi hazineye girerdi. Bu çerçevede daha önceki tarihlerde daha az rastlanılan dirliklerin havass-ı hümayuna dönüştürülme olayı, 18. yüzyılda mukataalaşma sürecini belirleyen genel bir eğilim halini aldı.¹²⁶

Osmanlı'nın birçok yerinde olduğu gibi 18. yüzyılın başlarında Girit'te de benzeri bir durum söz konusudur. Adanın fethini takiben 30-35 yıl boyunca mukataalar, tedrici bir gelişme içinde tumarların aleyhine olarak genişledi. Nihayet 1705 yılında bu genişleme tumarların tümüyle havass-ı hümayuna katılarak mukataalaşması ile son buldu.¹²⁷ Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi tumar sahibi olan, "*neferatın bi'l-cümle mutasarrıf oldukları tumarları havass-ı hümayûna tashih olunmak*

122 Gülsoy, a.g.m., s. 197.

123 BOA., C. ML. no: 00612-25248-001.

124 Adıyeke, "Girit'te Askeri ve Toplumsal", s. 1615.

125 Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâli Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, s. 320.

126 Eftal Şükrü Batmaz, "İltizâm Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Osmanlı*, c.3, (Edit: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 252.

127 Hacer Ay, *Girit'teki Mukataaların Malikane Olarak Satılması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1996, s. 6.

münasib ve evla olduğu...” bildirildi.¹²⁸ Aynı vesikada bu durumun pratik gerekçeleri de bildiriliyordu. Buna göre; “*Girid hazinesine tabi mukataatın iradı senevi muayyen olan masarifiñi ihâtâ itmediğinden birkaç seneden beru tedahül¹²⁹ kabul etmekle, bu tedahülün refi lazım olub irad-ı hazine-i mezbureye kesr ve noksan getirilmemek...*” amacı güdülüyordu. Tarihçi Raşid’e göre bu meblağın toplamı yüz elli yük (15 Milyon) akçe tutuyordu.¹³⁰ Bu çerçevede 18. yüzyıl başlarında tahrirlerin, hazineye ait gelirleri belirleme amacına sıkı sıkıya bağlı olduğunu görülmektedir.

Girit eyaleti her ne kadar Osmanlı genelinden bazı farklılıklar gösterse de diğer Ege adaları ile önemli benzerlikler taşımaktadır. Öncelikle Midilli adasındaki arazi de tamamen haracî arazidir. Buranın da topraklarının sengistan olduğu belirtilerek toprak ala, evsat ve edna olarak kategorize edilmiştir.¹³¹ 1708 tarihli Midilli kadısına yazılan hükümde; “...*Girid ceziresinin tahrîr-i cedidde bağ ve bağçe ve bostanın her bir ceribinden yüz ikişer sağ akçe ve dönümünden hariç olan eşcâr-ı müsmireden dahi bedel-i sub’ birer para alınmak üzere mukayyed olub keferîden ziyade ve Müslümandan noksan alınmak üzere kayıd olunmamağla inşa Allahu Teala cezîre-i mezbûrenin aşarı ve bağ ve bostan ve eşcar-ı müsmirelerinden vech-i meşruh üzere alınmak...*”¹³² hususları yer almaktadır. Buradan anlaşıldığına göre 1705 Girit’teki vergi düzenlemeleri Midilli için de bir örnek oluşturmuştur. Keza Nakşa Adası ile Girit arasında da önemli benzerlikler bulunmaktadır. Öncelikle Nakşa’nın ilk tahriri 1670 yılında yapılmış ve bu tarihte Girit’te de bir tahrir yapılmıştır. Adanın ikinci tahriri olan 1708 sayımı¹³³ ise Girit’te yapılan üçüncü tahririn hemen birkaç sene sonrasına denk gelmektedir.

Havass-ı hümayunların arttırılması konusunda da Midilli ile önemli paralelliklerin olduğu gözlenmektedir. 1708 düzenlemeleri ile Midilli’deki tımarlı neferlerin tımarlarının kaldırıldığı ve ulufeye aktarıldığı görülmektedir.¹³⁴ Nitekim Barkan, 1709 yılında, Midilli’de zeamet tımar ve müstahfiz tımarlarının havass-ı

128 BOA., C. ML. no: 00612-25248-001.

129 Tedahül: Bir muayyen para veya borç taksidi verilmeden diğerinin işlemesi, ödemelerin muntazam işlememesi.

130 *Tarih-i Raşid*, s. 137.

131 Barkan, *Kanunlar*, s. 334.

132 *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, s. 122.

133 Demircan, a.g.m., s. 675 vd.

134 Adıyeke, “Girit’te Askerî ve Toplumsal”, s. 1615. Düzenlemede Girit örneği özellikle zikredilmektedir.

hümayuna aktarıldığını söylemektedir.¹³⁵ Keza 1701 yılında Bozcaada'da da benzeri bir uygulamanın yapıldığı görülmektedir.¹³⁶

Girit'te 1704-1706 yıllarında yapılan düzenlemelerle ilgili son tartışacağımız konu, bu düzenlemelerin Osmanlı'daki şer'ileşme süreci ile olan ilişkisidir. 17. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için şer'ileşme dönemidir. Yüzyılın başlarında ivme kazanan süreç yüzyılın ortalarında Kadızadeler hareketi ile önemli bir eşik atlamış ve bu tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda "şeriat", hakim paradigma haline gelmeye başlamıştır. İlimyenin bürokrasideki öneminin artması, medrese eğitilmiş yöneticiler, dini, İmparatorluğun en önemli siyasi referansı haline getirdiler. Değişen toplumsal ve siyasal hayatın problemlerine çözüm olarak da sürekli İslami çözüm modelleri önerdiler.

Girit'in tamamen Osmanlı yönetimine girmesinin ardından gerçekleşen 1670 düzenlemeleri kuşkusuz Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın denetiminde yapılmıştır. Bu anlamda Fazıl Ahmet Paşa'nın Kadızadeler hareketinden etkilenmiş olması mümkündür.¹³⁷ Fakat bu dönem Osmanlı İmparatorluğu için belirttiğimiz gibi genel olarak şer'ileşme dönemidir. Kadızadeler hareketi bu sürecin bir parçasıdır. Tam bu tarihlerde Osmanlı topraklarına katılan Girit için idarenin ve toprak organizasyonunun İslami bir takım unsurlarla şekillendirilmesi anlaşılması kolay bir durumdur.

Osmanlı'nın Girit'teki ilk düzenlemesi olan 1650 tahriri İslamî referanslar açısından zengin bir içerik göstermese de kanunnamenin başındaki Arapça dua kısmı yaklaşık bir sayfayı bulmaktadır.¹³⁸ 1670 ve 1705 tarihli sonraki düzenlemelerde içeriğin dinselleşmesine rağmen dua kısmı küçültülmüştür.¹³⁹ 1670 düzenlemeleri Osmanlı yönetiminin Girit'te oluşturduğu toprak sistemi ve vergilendirme açısından, referansını İslamî öğretilerden alan önemli bir dönüşümdür. Nitekim

135 Ayrıntılar için bkz: 1709 tarihli Midilli Kanunnamesi; Barkan, *Kanunlar*, s. 334. Keza, Midilli padişah hasları kayıt defteri, BOA., D. HMK, d. no: 22040.

136 BOA., A. {DFE., d. no: 204.

137 Bu ilişki için; Gilles Veinstein, "Les Règlements Fiscaux Ottomans de Crète", *Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840, Halcyon Days in Crete VI*, (Edited By: Antonis Anastasopoulos), Crete University Press, Rethymno, 2008, ss. 11, 12; Suraiya Faroqhi, "Fethinden Elli Yıl Sonra Osmanlı Giriti'nde XVIII. Yüzyıl Reformları", *Devletle Başa Çıkmak*, (Çev: Hamide Koyukan Bejsövec), Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2016, s. 224; Greene, a.g.m., s. 73.

138 Gülsoy, a.g.m., s. 197, dipnot.29.

139 1670 Kanunnamesinde Arapça dua yarım sayfaya inmiş (Gülsoy, a.g.m., s. 200, dipnot. 30), 1705 Kanunnamesinde ise beş satıra inmiştir. Bkz. Ek

1670 kanunnamesinde, adanın yazımının "...zaman-ı hulefa-yı Raşidîn rıdvanAllahu Te'âlâ aleyhim ecmainde feth olunan memâlikde mesbukü'l-amel olan sünnet-i seniyye-i nebeviyye muktezasi üzere..."¹⁴⁰ olduğu açıkça belirtilmiştir. Buradaki vurgu yazımın Osmanlı geleneği değil, Halife-i Raşidin döneminde, sünnet-i seniyye esas alınarak yapılan sayımların ve yazımların örnek alındığıdır. Buradaki örneklik de şüphesiz mevcut bir tahrir değil fıkıh kitaplarında gösterilen şer'i kaidelerdir.¹⁴¹ Barkan'a göre, Girit Adası'nda "*kütüb-i fıkhiyede musarrâh olan kaide-i şer'iye*" ve "*hulefa-yı Raşidîn zamanında mesbukü'l-amel olan sünnet-i seniyye-i nebeviyye muktezasi*" gibi kayıtlar, saf şekliyle İslamî geleneklere uygun bir toprak rejimi tesis etmek iddiasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda öteden beri tatbik edilmiş olan miri toprak rejimini bütünüyle ilga etmiş oluyordu.¹⁴² Daha önceki düzenlemelerde Osmanlı miri arazi rejiminin İslam mülkiyet ve veraset hukukunun ana kaidelerine aykırı düşen uygulamalar, çeşitli bidatların (bidat-ı şetta) ortaya çıkmasına imkan verdiği için suçlanmakta ve onun yerine peygamber ve ilk halifeler devrinin gerçek İslami olan uygulamalarına bir dönüş olarak yeni bir arazi kanunu hazırlandığı belirtilmektedir.¹⁴³ Greene, kanunname kavramının tanımı gereği örfi olmasına rağmen, Girit kanunnamelerinin (özellikle son iki kanunnamenin) şer'i şerife uyum içinde düzenlendiğine özellikle dikkat çeker.¹⁴⁴

1670 düzenlemeleri ile 1650 yılında, Osmanlı klasik sistemine göre yapılan birçok düzenlemenin değiştirildiğini yukarıda açıkladık. Toprak sisteminin tamamen haracı arazi ve özel mülkiyete olanak tanıyan bir hale gelmesi, bidat-ı şetta sayılan divani vergilerin tamamen kaldırılması ve vergi düzenlemelerinin haraç çerçevesinde organize edilmesi, bu açıdan önemli adımlardı. 1705 düzenlemeleri bu açıdan 1670 yılında yapılan düzenlemeleri aynen kabul etmiş hatta bir kez daha vurgulamıştır. Faroqhi, miri topraktan özel mülk toprağa geçişin şeriata uygun bir takım düzenlemeler ile gerçekleştirildiğini söylüyor.¹⁴⁵ Şüphesiz kanunnamelerin kendisi bizzat bu düzenlemelerin yasal dayanağıdır. Ne var ki bu süreci tersinden düşünmek de mümkündür. Kanunnamenin kendisi şer'i bir meşruluk değil, örfi bir uygulamadır. Bu noktada kanunnamelerle hayat alanı bulan bu uygulamaların

140 Gülsoy, *a.g.e.*, s. 318.

141 Tukin, *a.g.m.*, ss. 196-197.

142 Barkan, *Kanunlar*, s. XLI.

143 Barkan Meriçli, *a.g.e.*, s. 24.

144 Greene, *a.g.m.*, s. 60.

145 Faroqhi, *a.g.m.*, s. 223.

ardından şer'i bir meşruiyet arayışına girilmiştir. Bu durum da zamana yayılan bir fetvalar literatürünü doğurmuştur.

18. yüzyılda Girit'teki uygulamaların şer'i temelini oluşmasında rol oynayan en önemli kişilerden birisi, 1715-1716 yılları arasında bir buçuk yıl şeyhülislamlık yapmış olan Menteşezade Abdürrahim Bursevi Efendi'dir.¹⁴⁶ Abdürrahim Efendi'nin önemli bir fetva kitabı¹⁴⁷ ve bu kitapta Girit'e ait bir bölüm vardır. *Fi es-surü'l-müteallukatı be-cezire-i Girit* başlıklı bu bölümde,¹⁴⁸ Girit'teki toprak rejimine dair 7 tane (üçüncü fetva kiliseler ile ilgilidir) fetva vardır. Fetvaların der-kenarında çok sayıda Arapça haşiyeler yer alır ve bu haşiyelerde haraç konusu İslam hukuku kaynaklarıyla tartışılmaktadır.

Abdürrahim Efendi'nin Girit'e ait ilk fetvasında adanın fethi ile yapılan tahrirde haracın az yazıldığı, sultanın bu haracı Hz. Ömer Radyallahu Anh zamanındaki gibi nisf (1/2), sülüs (1/3), rub' (1/4) hums (1/5) mikdarı olabilmesi için *emr-i sultani* gönderse bu tür değişikliklerin uygun olup olmadığı sorulmakta; cevaben de bunun uygunluğu tasdik edilmektedir. Böylece haraç miktarlarındaki değişikliğin şer'an sultan buyruğu ile olabileceği kabul edilmektedir. Diğer fetvalarda, adanın fethinden sonra beytü'l-mal için ayrılan ve sonradan satılan arazinin bedeli karşılığı geri alınabileceği, temlik yapılmadan tasarrufa izin verilen arazinin başkasına devredilebileceği açıklanıyordu. Yine savaş sırasında kaçanların arazilerinin bazı Müslümanlara mülkiyet ile verildiği için bunların öşürlerini eksiksizce vermeleri mecburiyeti hatırlatılıyordu. Son fetva ise Girit için haracın önemini göstermesi açısından oldukça önemli görünmektedir. Adanın fethi sonrasında bazı kefare zimmeti kabul etmeyip firar etmişlerdir. Bu kişilerin arazileri defterdar marifetiyle belirlenmiş, öşürlerini tayin olunan yerlere vermek üzere Müslümanlara verilmiş, fakat temlik edilmemişti. Bu fetvada, bu kişiler senelerce toprağı tasarruf ettikleri halde, beytülmal emininin emr-i sultani ile bu yerleri bu kişilerden geri alıp haracı muvazzaf ve mukaseme ile yahut haraç miktarı icare ile talip olanlara vermeye kadir olacakları kaydedilmiştir.

Sonuç olarak 18. yüzyılın özellikle ilk çeyreğinde Osmanlı coğrafyasında çok sayıda tahririn yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde böylesine yoğun bir şekilde

146 Abdürrahim Efendi'nin hayatı ve eserleri için; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara, 1972, s. 115.

147 Menteşezâde Abdürrahim, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, (Esh. İbrahim Saib), c. 1, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1243.

148 *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, ss. 69-70.

tahrirlerin gerçekleşmiş olmasının nedenleri üzerinde durmak gerekir. Bunların başında dönemin ruhuna uygun genel düzenlemeler gelir. 18. yüzyılın ilk çeyreği birçok konuda olduğu gibi Osmanlı maliyesinde de bir düzenleme, yenileşme dönemi oldu. 1703 yılında tahta çıkan III. Ahmet, yüzyılın başlarında eski tahrirleri ciddi şekilde denetletip, vergilerle ve maliye ile ilgili önemli düzenlemeler yaptı.¹⁴⁹ Bunun yanı sıra 1695 yılından itibaren Osmanlı mali sisteminde yeni bir dönem başladı. Nakdî ekonominin yeni şartları ile şekillenen, tumar ve iltizam usullerinin birleşiminden oluşan malikane sisteminin¹⁵⁰ sonuçlarının değerlendirilmesi ile bu tahrirlerin ilişkilendirilmesi mümkündür. Girit'te her ne kadar malikane sistemi Osmanlı genelinden biraz daha geç bir tarihte 1719 yılında başladıysa da¹⁵¹ yeni sistem ile yeni tahrirler arasındaki ilişkinin burada da önemli olduğunu düşünmek gerekir. Başka bir deyişle, mali açıdan merkez çevre ilişkileri yeni bir döneme girdi. Bu yeni dönemde iltizama konu olan vergi demetlerinin, yani mukataaların sınırları ve kapasitelerinin net olarak yeniden belirlenmesi için de bu tahririn yenilediğini düşünüyoruz. Bu dönemde sosyal ve siyasal açıdan çevrenin güçlenmesine karşın mali açıdan bir merkezileşme görülmektedir. Nitekim bu sistem değişikliklerinin adada uygulanış biçimleri, incelediğimiz 1705 tarihli tapu tahrirlerinde açıkça görülmektedir.

Girit'te 1704-1706 tarihinde yeniden tahrir yapılmasının yerel sebepleri de vardır. Nitekim adada gerek yeni vergi düzenlemelerine olan ihtiyaç, gerekse tumar istemi içinde ortaya çıkan yeni düzenlemeler bu tahrirlerin gerekçelerini oluşturmaktadır. Yerel ihtiyaç ve problemlerin de genel sistemin yaşadığı problemlerin bir uzantısı olduğu söylenebilir.

Ayrıca 1705 yılında Girit'te yapılan tahrire dayalı düzenlemeler, 1670 düzenlemeleri ile ortaya çıkan pratik sorunları çözmeye yönelik düzenlemelerdir. Öte yandan 1670 yılındaki şeriata uygun olmak kaygısı, 18. yüzyıl düzenlemelerinde çok daha yoğun bir şekilde kendisini hissettirmektedir.

149 Robert Mantran, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: Avrupa Baskısı", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.I, (Yayın Yönetmeni: Robert Mantran, Çev: Server Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 331.

150 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 105.

151 A. Nühket Adıyeke, "Farmingout of *Mukataas* as *Malikâne* in Crete in the Eighteenth Century: The Rethymno Case", *Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840, Halcyon Days in Crete VI*, (Edited By: Antonis Anastasopoulos), Crete Universty Press, Rethymno, 2008, s. 234.

KAYNAKLAR

1. Girit Tapu Tahrir Defterleri

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

Eski no: 489; yeni no: 1, 1704-6 Tarihli Hanya Mufassal Defteri.

Eski no: 488; yeni no: 4, 1704-6 Tarihli Kandiye Mufassal Defteri.

Eski no: 490; yeni no: 326, 1704-6 Tarihli Girit İcmal Defteri.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Eski Tarihli Tapu Tahrir Defterleri

Defter no: 785, 1650 Tarihli Girit İcmal Defteri.

Defter no: 789, 1670 Tarihli Girit Müsadere ve Müzayede Defteri.

Defter no: 801, 1670 Tarihli Girit İcmal Defteri.

Defter no: 820, 1650 Tarihli Girit Mufassal Defteri.

Defter no: 822, 1670 Tarihli Hanya-Resmo Mufassal Defteri.

Defter no: 825, 1670 Tarihli Kandiye-Sitia Mufassal Defteri.

Defter no: 980, 1670 Tarihli Girit Cizye Defteri.

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: BOA

A. { DFE. d. no: 024, 211, 204, 215.

AE. SAMD. III, no: 002.09.20202.1, 00118.11610.1

C. ML. no: 00612.25248.001.

D. HMK. d.no: 22040.

MAD_d. no: 09511.

3. Resmo Belediye Arşivi

Bulgaristan'dan Gelen Evrak, dosya no. 4 evrak no: 564-565.

4. Kadı Sicilleri (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul Bölge Müdürlüğü Eski Arşivi)

Resmo Şeriyeye Sicilleri No; 55, 58, 413, 416, 3110.

5. Basılı Kaynaklar

Balta, Evangelia - Oğuz, Mustafa, *Liva-i Resmo Tahrir Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2009. *To Otomaniko Klimatlogio Tou Retimnou (Tapu Tahrir 822)*, Ekdosi - Metafrasi - Sholismos: Evangelia Balta- Mustafa Oğuz, Retimno, 2007.

- Barkan, Ömer Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğunda Ziraat Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1943.
- Barkan, Ömer Lütfi - Meriçli Enver, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1988.
- Ierodikeio Irakliou Tritos Kodikas (1669/73 ke 1750/67)*, Eleni Karancikou, Pinelopi Fotinou, (Editör: Elizabeth Zachariadou), Vikelea Dimotiki, Iraklio, 2003.
- İnalçık, Halil, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987.
- Menteşizâde, Abdürrahim, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, (Tsh. İbrahim Saib), c. 1, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1243.
- Mustafa, Naima, *Tarih-i Naima, Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulasat Ahbarel-Hafıkayn*, c. IV, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1280.
- Raşid, Mehmed, *Tarih-i Raşid*, c.III, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1282.
- Stavriniadis, Nikolaos, *Metafrasis Turkikon İstorkon Eggrafon, (Aforonton is tin İstoria tis Kritis)*, (1657-1672), c.I; (1672-1694), c.II, Vikelea Dimotiki Vivliothiki, İrakliu, 1976, Herakleion-Crete.

6. Araştırma ve İnceleme Eserler

- A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece (The Southwestern Morea in the 18th Century)*, Fariba Zarinebaf, John Bennet and Jack L. Davis, American School of Classical Studies at Athens, 2005.
- Adıyeke, A. Nühket, “Farmingout of *Mukataas* as *Malikâne* in Crete in the Eighteenth Century: The Rethymno Case”, *Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840*, Halcyon Days in Crete VI, (Edited By. Antonis Anastasopoulos), Crete Universty Press, Rethymno, 2008, ss. 233-242.
- Adıyeke, A. Nühket, “Üzümün ve Zeytinin Kesişen Yolları: Girit’te Osmanlı Egemenliğinin Kurulmasıyla Üzümün Yerini Zeytine Bırakması”, *Üzümün Akdeniz’deki Yolculuğu, Konferans Bildirileri*, İBB. Akdeniz Akademisi Yayını, İzmir, 2017, ss. 151-163.
- Adıyeke, A. Nühket, “Osmanlı Egemenliğinin İlk Yıllarında Resmo Bağları”, *Hilâl, Studi Turchi e Ottomani*, (Venetians and Ottomans in the [Early] Modern Age), v. 6, 2018, ss. 85-96.

- Adıyeke, A. Nükhet, "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zımmi Davaları", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*. (Edit: Kemal Çiçek), Sota-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara, 2001, ss. 77-95.
- Adıyeke, A. Nükhet - Adıyeke Nuri, "Osmanlı Sistemi İçinde Girit Adası'nın Genel Çerçeveden Farklılıkları, Bu Farklılıkların Gerekçeleri ve Algılanış Biçimleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I), sayı 66, (Mart-Haziran 2015), ss. 1292-1297.
- Adıyeke, Nuri, "Girit'te Askeri ve Toplumsal Bir Kurum: Yerli Yeniçeriler - Gönüllüyan Zümresi", *XV. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, cilt 4, kısım 3, Ankara, 2010, ss. 1611-1620.
- Adıyeke, Nuri, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM.*, sayı 11, (2000), ss. 769-825.
- Adıyeke, Nuri, "Fatih Paşalar'ın Kendilerine Armağanı: Osmanlı Girit'inde Temlik/Mülk Köyler", *Hilâl, Studi Turchi e Ottomani*, (Venetians and Ottomans in the [Early] Modern Age), v. 6, 2018, ss. 97-110.
- Adıyeke, Nükhet - Adıyeke Nuri - Balta Evangelia, "The Poll Tax in The Years of The Cretan War (Symbol of Submission and Mechanisms of Avoidance)", *Thesavrimasta*, Bollettino dell'Institutto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini, Venezia, 31, 2001, ss. 323-359.
- Afyoncu, Erhan, "Osmanlı Devleti'nde Tahrir Sistemi", *Osmanlı*, c.6, (Edit: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 311-314.
- Altunsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara, 1972.
- Andeya, Kopasi, "3-Girid'in Ahval-i Umumiye ve Tarihiyesi", *Mecmua-yı Ebu'z-Ziyya*, c.VII /65, 1315 (1897), ss. 906-911; "7-Girid'in Ahval-i Umumiye ve Tarihiyesi", *Mecmua-yı Ebu'z-Ziyya*, c.VIII /72, 1315 (1897), ss. 1241-1248; "8-Girid'in Ahval-i Umumiye ve Tarihiyesi", *Mecmua-yı Ebu'z-Ziyya*, c.VIII /74, 1315 (1897), ss. 1344-1348.
- Arıkan, Zeki, "Tahrir Defterlerinde Geçen Deyimler", *Osmanlı Araştırmaları-The Journal of Ottoman Studies*, XVI, (1996), ss. 1-13.
- Ay, Hacer, *Girit'teki Mukataaların Malikane Olarak Satılması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1996.

- Batmaz, Eftal Şükrü, “İltizâm Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Osmanlı*, c.3, (Edit: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 250-257.
- Behar, Cem, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (Derleyen: Halil İnalçık- Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara, 2000, ss. 63-72.
- Bostan, M. Hanefi, “XVII. Yüzyıl Avarız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfus ve Etnik Yapısı”, *XIV. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, II. Cilt I. Kısım, Ankara, 2005, ss. 413-429.
- Demirbaş, Mehmet Ali, “Girit’te Osmanlı Yönetiminin Kurulması, Toprak Rejimi ve Mülkiyet”, *Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları*, (Edit: Ali İbrahim Bekraki, Wassim İbrahim Bekraki), Ulinoha Derneği Yayını, Trablus, 2014, ss. 11-18.
- Demircan, Yasemin, “1720 Tarihli Tahrir Defterine Göre Nakşa Adası’nda Yapılan Düzenlemeler ve Reâyânın Durumu”, *Bellekten*, c. LXXIII, sayı 268, (2009), ss. 671-680.
- Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, (Edit: Cevdet Küçük), SAEMK Yayını, Ankara, 2001.
- Faroqhi, Suraiya, “Fethinden Elli Yıl Sonra: Osmanlı Giriti’nde XVIII. Yüzyıl Reformları”, *Devletle Başa Çıkmak*, (Çev: Hamide Koyukan Bejsovec), Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 222-238
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.
- Gökçe, Turan, “Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi kaynaklarından ‘Mufassal-İcmal’ Avâız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümölcine Kazası Örnekleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XX, sayı 1, (Temmuz- 2009), ss. 71-134.
- Greene, Molly, *A Shared World (Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean)*, New Jersey, 2000.
- Greene, Molly, “An Islamic Experiment? Ottoman Land Policy on Crete”, *Mediterranean Historical Review*, 11, no.1, (1996), ss. 60-78.
- Gülsoy, Ersin, “Osmanlı Tahrir Geleneğinde Bir Değişim Örneği: Girit Eyaleti’nin 1650 ve 1670 Tarihli Sayımları”, *Pax Ottomana Studies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, (Edit: Kemal Çiçek), Sota& Yeni Türkiye, Haarlem& Ankara, 2001, ss. 183-203.

- Gülsoy, Ersin, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayını, İstanbul, 2004.
- Hinz, Walter, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev: Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1990.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a*, (Der: Oktay Özel-Mehmet Öz), İmge Kitabevi, Ankara, 2000, ss. 443-472.
- Kermeli, Eugenia, "Caught in Between Faith and Cash: The Ottoman Land System of Crete, 1645-1670", *Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840, Halcyon Days in Crete VI*, (Edited By: Antonis Anastasopoulos), Crete Universty Press, Rethymno, 2008, ss. 17-48.
- Kolovos, Elias, "Beyond 'Clasical' Ottoman Defterology: A Preliminary Assessment of the Tahrir Registers of 1670/71 Concerning Crete and the Aegean Island", *The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: Toward a Social and Economic History-Studies in Honor of John C. Alexander*, (Edit: Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou, Marinos Sariyannis), The Isis Press, İstanbul, 2007, ss. 201-235.
- Kolovos, Elias, "An Ottoman Register of Venetian Candia: Continuity and Change", *Hilâl, Studi Turchi e Ottomani*, (Venetians and Ottomans in the [Early] Modern Age), v. 6, 2018, ss. 75-84.
- Mantran, Robert, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: Avrupa Baskısı", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.I, (Yayın Yönetmeni: Robert Mantran, Çev: Server Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul, 1999, ss. 323-348.
- Oruç, Hatice, "18. Yüzyıl Ortalarında Bir Sancak Tahriri: H.1154/M.1741 Tarihli Semendire Sancağı Tahriri", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi, Bildiriler*, c.2, Ankara, 2013, ss. 681-688.
- Özel, Oktay, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Derleyen: Halil İnalçık- Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara, 2000, ss. 35-50.
- Öztürk, Mustafa, "1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri", *OTAM*, sayı 8, 1997, ss. 249-293.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I, MEB. Yayınları, İstanbul, 1993.

- Price, Simon R.F., Rackham, Oliver, KİEL Machiel and NİXON Lucia, “Sphakia and Ottoman Census Records: a Vakıf and Its Agricultural Production”, *Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840, Halcyon Days in Crete VI*, (Edited By. Antonis Anastasopoulos), Crete Universty Press, Rethymno, 2008, ss. 69-99.
- Süleyman, Sudi, *Defter-i Mukdesid*, c. I, İstanbul, 1307.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016.
- Tukin, Cemal, “Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyancıları 1821 Yılına Kadar Girit”, *Bellelen*,c.IX, sayı.34, (1945), ss. 165-206.
- Veinstein, Gilles, “Les Règlements Fiscaux Ottomans de Crète”, *Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840, Halcyon Days in Crete VI*, (Edited By. Antonis Anastasopoulos), Crete Universty Press, Rethymno, 2008, ss. 3-16.
- Veinstein, Gilles - Triantafyliou Balandé, Yolande, “Les Inventaires Après Décès Ottomans de Crète”, *Probate Inventoires A New Source for the Historical Study of Wealth Material Culture and Agricultural Development*, A.A.G. Bijdragen No: 23 Wageningen. Afdeling Agrarische Geschiedenis Landboowhogeschool, 1980, ss. 191-204.

Emmâ ba'd hamden lillahi zi'l-fazli ve'l-i'nâm ve's-selâtu ve's-selâmü alâ resûlihi hayrû'l-enâm ve'r-rıdvân'ala eshâbihi ve etbâ'i el-berretü'l-kirâm meâl-i tefâsıl-i kelâm bu gûne icmâl ve ilmâm olunur ki hâkân-ı keyhüsrev ve serîr-i ebû'l-fütûhât ve'l-megâzi Sultân Mehemed Hân Gâzi ibn Sultân İbrâhîm Hân la-zâ-letsicâl el-mağfira münhelleten'ala serâhümâ şimşîr-i zafer te'sir sâhip kırâniler ile Cezâ'ir-i Bahr-i Sefid'den cezîre-i Girîd'de vâk'i Kandiyeye kal'asın sinîn-i hicret-i hazret-i risâlet-penâhiden bin seksen senesi târihinde feth ve teshîr buyurub cezîre-i mezbûnenin ıktâ' ve arâzisi ve kabûl-ü zimmet edenler re'âyâ keferesinin rû's-ı cizyeleri vech-i şer'î üzere tahrîr olunub lakin münbit ve mahsûldâr olan mevâzi'a kıyas ile hâsıl-ı arâzi ve eşcârına harâc mine'l-hums [1/5] vaz' olunub cezîre-i merkûmenin ise ekser mevâzi'i sengistân olmağla harâc-ı mine'l-humsa tahammülü olmadığundan seksen üç târihinde bi'l-cümle Girîd cezîresi harâc-ı mine's-süb' [1/7] olmak üzere defterhâne-i 'âmirede mahalli tevkî'i kalemiyle tashîh olunub lakin mahallinde havâss-ı hümâyûn emvâli irâdına bu siyâk üzere nizâm verilmediğinden muhtall ve müşevveş kalub ve b'azı senelerde havâss-ı hümâyûndan bir kaç nâ-fürûht kalmağla bâzûsundan noxsân ile emâneten virilmekle nâkıs olan emvâl tekmîli için re'âyâ fukarâsına ta'addi ve tecâvüz vuku'undan gayrı kadîmden tahrîr ve m'amur olan b'azı bâğ ve bâğçeleri harâb ve b'azıları dahi yeniden bâğ ve bâğçe yetiştürüb tahrîre dâhil olmadığundan harâcın edâ-dam'ân-de eylediklerinden be-hasebü'ş-şe'r beytü'l-mâl için ahzı lâzım olan emvâli tahsîl için cezîre-i merkûme ahâlisinden bir ferde ta'addi ve gadr olunmamak üzere hakk ve adl ile cedîden tahrîri ehemmi umurdan olmağla bin yüz on altı ve on yedi senelerinde [Mayıs 1704-Nisan 1706] Kandiyeye de vâli olan fâtih-i Kandiyeye vezîr-i â'zam Fâzıl Ahmed Pâşâ'nın birâder-i adimü'l-misilleri fâzıl-ı yegâne sadr-ı şehîd ve sa'îd Mustafa Pâşâ merhûmun mahdûm-u celîlü'l-kadrleri'âlim ve 'âmil ve fâzıl ve kâmil vezîr-i asaf-nazîr Nu'mân Pâşâ hazretlerine şevketlü kerâmetlü mehâbetlü pâdişâh-ı İslâm cemşîd-gulâm Sultân Ahmed Hân bin Sultân // Mehemed Hân hazretlerinin cezîre-i Girîd'i harâc-ı mine's-sub' olmak üzere tahrîr eylesin deyu dergâh-ı 'âli kapucubâşlılarından İbrâhîm Ağa yediyle sâdir ve irâd olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnları ile ma'nûn fermân-ı şerif-i 'âlişân mucibince vezîr-i müşârünileyh hazretleri dahi hakk ve 'adl üzere bi-nefsihi bu husûsa mübâşir ve bu vechile tahrîr buyurmuşlardır ki mutlakâ Girîd cezîresi sükkânından hilâf-ı şer' mutahhar bir habbe taleb ve ahz olunmaya ehl-i zimmet re'âyâsı rû'sları cizyelerin bi't-tamâm vech-i şer'î üzere edâ idüb ve yedlerinde bulunân bâğ ve bâğçe ve bostânlarının be her ceribinden senede bir def'a yüz iki sağ akçe virüb dönümden hâriç bulunan eşcâr-ı mesmerelerinin dahi her biriçün bedel-i

sub' senede birer pâra virüb dönümün dâhil ve hâricinde bulunan eşcâr-ı zeytün hâsılından dahi senede bir def'a sub' alunub ve kezalik dâhil ve hâric dönümde olan tut eşcârı evrâkından hâsıl harîrin senede bir def'a sub' alındıktan sonra kendülerden be-vechin mine'l-vücûh âher şey talep olunmaya ve ahâli-i cezîre zirâ'at itdikleri hubûbâtın ancak su'bun virüb ziyâde bir habbe talep olunmaya ve cezîre-i mesfûrenin ârâzîsi ârâzî-i harâciyeden olmağ ile ahâlisinin yedlerinde ibkâ olunan bâğ ve bâğçe ve bostân ve sâ'ir arâzi mülkleri olub emlâk-ı sâ'ire gibi tasarruf iderler meselâ fevt olsalar vereseleri beyinde 'ale'l-vechü'ş-şer'i taksîm olunur ve ahâli-i cezîre yedlerinde mevcûd olan ağnâm be her sene 'add olunub muktezâ-yı şer' üzere zekâtı beytü'l-mâl için ahz olunduktan sonra rüsûm-ı 'ör-fıyye tabîr olunan ispenç ve resm-i tâpu ve ve resm-i küvâre ve resm-i deştâni ve resm-i otlâk ve kışlâk ve yâylâk ve cürüm ve cinâyet ve bâd-ı hevâ ve resm-i 'arusâne ve tarh-ı milh ve sâ'ir bid'a-ı şetta kemâff'l-evvel men ve def' olunmuştur.

Tapu Kadastro Arşivi, Eski no: 489, yeni no: 1, s. 1b-2a.;

Barkan, *Kanunlar*, s. 353-354.

